

ملفوظات

از حضرت بهارالدین نقشبند قدس سرہ الغرینہ

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

Marfat.com

Marfat.com

Marfat.com
Marfat.com

ملفوظات از

- (۱) حضرت خواجہ بہار الدین نقشبند بخاری قدس سرہ (م ۹۱۰ھ)
- (۲) خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ (م ۸۲۲ھ)
- (۳) مولانا شمس الدین رومی رحمۃ اللہ علیہ (صاحب خواجہ محمد پارسا)
- (۴) مولانا عبد الرحمن جامی رحمۃ اللہ علیہ (م ۸۹۸ھ)
- (۵) مولانا سعد الدین کاشغری رحمۃ اللہ علیہ (م ۸۶۰ھ)
- (۶) مولانا علاء الدین خلیفہ مولانا سعد الدین کاشغری رحمۃ اللہ علیہ
- (۷) مولانا عبید اللہ رحم (غالباً خلیفہ مولانا علاء الدین رحمۃ اللہ علیہ)

== (مع) ==

- (۱) رسالہ مراتب سبتہ از مولانا جامی رحمۃ اللہ علیہ۔
- (۲) رسالہ تحفہ مرسلہ از شیخ ابوسعید مخزومی رحمۃ اللہ علیہ
- (۳) توضیح مصطلحات صوفیہ از خواجہ محمد پارسا (رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ)

مرتبہ
پروفیسر ڈاکٹر غلام مصطفیٰ خان
صدر شعبہ اردو - سندھ یونیورسٹی - تھیر آباد

39324

نذر عقیدت به شکر و نذر حقیقت

عمدة السالکین و قدوة العارفين شیخنا و سندا مولانا الحاج
الحافظ شاه زوار حسین دامت برکاتہم

ع۔ اگرچہ نیک نیم خاک پاے نیکا نم
احقر۔ عندم مصطفیٰ خاں
چہارشنبہ الرزق مع الآخر ۱۳۷۹ھ

(ایجوکیشنل پریس کراچی)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

در دانش گاہ ہندو حیدرآباد دو نسخہ ہائے خطی محفوظ است کہ مشتمل بہت بر ملفوظات
ت خواجہ خواجگان بہار الدین نقشبند قدس سرہ و اصحاب الیشاں۔ یکے از آہنا کہ
وم بہ رسالہ قدسیہ بہت قریب پنجاہ سال بہت کہ از دہلی اشاعت یافتہ بود۔ ولے
بندہ آن راجہ رسائل اکابر نقشبندیہ در شہ ۱۳۸۵ شایع نمودہ ہستم و اکنون این مواد
لی می نمایم کہ نسخہ دیگرے را ہم پیش غریزان می کنم۔

این نسخہ دیگر کہ خیلے نادر دہے بہا باشد و ہنوز صورت انتشار نہ یافتہ بہت
مذہ طغوظات حضرت بہار الدین نقشبند بخاری قدس سرہ است و نیز مشتمل بر ملفوظات
ن اکابر نقشبندیہ :-

- (۱) خواجہ محمد پارسیا علیہ الرحمہ کہ جامع نسخہ اول الذکر بودند (صفحہ ۷-۱۰)
- (۲) مولانا شمس الدین رومی علیہ الرحمہ کہ صاحب خواجہ محمد پارسیا بودند (صفحہ ۲۱)
- (۳) مولانا عبد الرحمن جامی علیہ الرحمہ (صفحہ ۱۵)
- (۴) مولانا سعد الدین کاشغری علیہ الرحمہ (صفحہ ۷-۱)
- (۵) مولانا علا الدین علیہ الرحمہ خلیفہ مولانا سعد الدین کاشغری (صفحہ ۲۲)
- (۶) مولانا عبید اللہ علیہ الرحمہ (صفحہ ۲۲)

بر سر آغاز این نسخه خطی نام جامع مولانا علاء الدین (خلیفہ مولانا سعد الدین) نوشته
 است و لے از عبارت ذیل (صفحه ۴۴) مفہوم معلوم می شود کہ بعد از وفات ایشان مرتب
 "خدمت مولانا علاء الدین علیہ الرحمہ کہ از جملہ اصحاب حضرت مولانا سعد الدین قدس
 بودند" و لے این ہم مکن باشد کہ جامع اول مولانا علاء الدین بودند و بعد از وفات ایشان
 اضافہ اے از اصحاب اخلاف ایشان کردہ شدہ ہست۔ زیرا کہ مصنفات مولانا جامی (۱۰۰۰)
 تحفۃ الاحرار در صفحہ ۴۰۔ و اشعۃ لمعات در صفحہ ۴۱) یا مذکور آمدہ ہست۔

اقوال این ہمہ کا برقت بند یہ رحمہم اللہ تعالیٰ در نفحات الانس جامی سدرت ہست
 و ذکر شمس الدین (محمد) فناری رومی علیہ الرحمہ در ذیل احوال محمد پیار سا علیہ الرحمہ آمدہ ہست
 کہ او در تجمیر و تکفین مؤخر الذکر حاضر بودند و در آن سال (۸۲۲ھ) ہنوز عمر مولانا جامی
 پنج سال تمام نہ شدہ بود۔ و لے اقوال مولانا عبید اللہ و مولانا علاء الدین تحقیق بنوہم
 رسالہ مراتب ہست و رسالہ تحفہ مرسلہ را ہم منسلک این مجموعہ کردہ آمد و آنہ
 نیز خیلے نادر ہست۔ آقای مفتی محمود الحسن مدظلہ (ابن مولانا رکن الدین کہ صاحب رکن دین
 بودند) را ممنون ہستم کہ این ہر دو رسالہ ہا مرحمت کردند۔ در آخر کتاب رسالہ
 توضیح مصطلحات صوفیہ (از خواجہ محمد پیار سا) ہم شامل کردہ شدہ ہست۔

فقط۔ والسلام !

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

روزے حضرت الیشان سیکے را مخاطب ساختہ فرمودند کہ اگر در صحبت
 و اجہ بہار الدین ترا نسبتے حاصل شدہ یا مٹہ بعد ازاں صحبت بزرگ دیگر
 فتنی و ازوے نیز ہماں نسبت را باز یابی چہ میکنی۔ خواجہ بہار الدین را
 ی گذارتی یا نئی گذارتی۔ پس فرمودند کہ ہر جاسے دیگر کہ آن نسبت را باز
 یابی باید کہ آن را ہم از حضرت خواجہ بہار الدین دانی۔ فرمودند کہ
 سیکے از مریدان قطب الدین حیدر بختاقلہ شیخ شہاب الدین مہروردی قدس
 سرہ افتاد بغایت گرسنہ بود و سے بجانب پیر خود کرد و گفت "ستنی" ^۱
 "قطب الدین حیدر" شیخ شہاب الدین از حال او آگاہ شدند۔ خام
 را فرمودند تا طعام پیش وے برد۔ پوں درویش از طعام فارغ شد۔ باز
 کہ اللہ کے لئے کچھ دیکھے قطب الدین حیدر۔

روزے بجانب پیر خود کرد و گفت "شیخ قطب الدین حیدر کہ مارا پیر
 فرد نگذاشتی۔ چون خادم نزد شیخ رفت ازو سے پرسیدند چون یافتی آن در
 را گفت سہل کسے بہت کہ طعام شمارامی خورد و شکر قطب الدین حیدر می گو
 شیخ فرمودند کہ مریدی ازو سے باید آموخت کہ ہر جافائدہ می یابد ازہر کہ
 پیر خود می داند چہ بظاہر و چہ بہ باطن۔

روزے حضرت ایشان با جمعی اصحاب شرمندہ فرمودند کہ شما بارہا
 طریقہ نمی تواند کشید۔ این طریقہ بغایت دقیق است از مراد خود گذشتن و بہ
 دیگرے ایستادن کار بس بزرگ است۔ از شما این طریق کار نمی آید۔ اگر من گو
 کہ حالاروید و فوکیا فی کتب فی الحال رقم کفر بر من می کشید این کار نہ کہ
 شما است۔ شما کجا داین طریقہ کجا۔ پس فرمودند کہ درہان خانہ حضرت خوا
 بہار الدین قدس سرہ دو کس از موالی کہ در خدمت ایشان می بودند کہ
 ایمان می کردند۔ قیل و قال ایشان دوردماز کشید حضرت خواجہ این گفت
 گوے راشنیدند آخر پیش آں دو عزیز آمدند و فرمودند کہ اگر صحبت مرامی
 شمارا از ایمان می باید گذشت۔ ایشان بغایت مضطرب گشتند و بدستہ در
 در اضطراب می بودند تا آخر معنی آن سخن بر ایشان ظاہر شد۔

می فرمودند کہ حضرت سید قاسم قدس سرہ می فرمودند کہ
 روزے در مجلس مولانا نور الدین ابوبکر تا بیادے نشستہ بوم و م

کہ مرید یکے از مشائخ وقت بود در آن مجلس حاضر بود خدمت مولانا سخن از وے
 پرسیدند کہ شیخ خود را بشیخہ دوست می داری یا امام اعظم ابوحنیفہ کو فی را۔ آن
 مرد گفت کہ شیخ خود را۔ خدمت مولانا از آن سخن در غضب شدند بکرتبہ کہ آن
 مرد را سنگ گفتند و جہنم استند و بخانہ درآمدند۔ من بہمان جانتہ بودم
 بعد از لحظہ خدمت مولانا بدر آمدند و مرا گفتند بہ آن مرد غضب کردیم و دے
 روے او درشت گفتیم بیا تا رویم و عند خواہی کنیم۔ بہ ہمراہی خدمت مولانا
 روان شدیم و آن مرد در راہ پیش آمد و گفت من بعد از آدم می خواستم کہ
 بہ خدمت شاعرین کنم۔ چندین سال است کہ بزمہب امام اعظم بودم و هیچ
 یک از صفات ناخوش من کم نہ شد و بہ چندین روز کہ در ملازمت این عزیز
 بودم از ہمہ ناخوشیہا بر گوشہ شدم۔ اگر این چنین اس را از امام اعظم دوست تر
 دارم چہ مانع است۔ اگر در کتابہا نوشتہ کہ این دوستی مذوم است و نہی کرد
 اندازان برگردم۔ خدمت مولانا وے را عذر خواہی بسیار کردند و استعسان
 فرمودند۔

فی فرمودند چون طالب بہ امر مرشد و مدد او خود را حنائی
 می کند از ہر مانع کہ از محبت مرشد در دل طالب تکلن یافتہ پس از آن قابل
 فیض الہی گردد و محل و در احوال نامتناہی شود۔ و بہ حقیقت در فیض الہی قصور
 نیست۔ قصور از جہت طالب است۔ چون طالب دفع موانع کرد ہر آئینہ حال

طلوع کند برو بواسطہ روحانیت مرشد کہ آن حال محل حیرت باشد و بہیج
وجہ ادراک آن وجود و آن حقیقت نتواند کرد "رَبِّ زِدْنِي تَحِيْرًا فَيْكُ"
حکمت اختیار در آدمیان بیشتر است۔ چون موانع طبیعت اصل شدہ بہ قوت
اختیار دہند بسیار دفع از موانع می باید کرد۔ فرشتگان اگرچہ مجبور بر طاعت
اند و معصوم از مخالفت قصداً و فعلاً۔ اما در خشیت و خوف اند۔ اعتبار تمام
اختیارات در سعادت و شقاوت از ترقی و تنزل۔

می فرمودند کہ طالب عجز و بی چارگی خود را پیش مرشد
باید کہ دائماً مطالعہ کند و یقین داند کہ وصول بمقصود حقیقی میسر نہ شود الا از
جہت مرشد و بواسطہ دریافتن رضاے او۔ و ہم طرق و ابواب دیگر بہ خود
مسدود بیند و ہنگی ظاہر و باطن خود را فدائے وے کند۔ و علامات مرشد
کامل آن بود کہ طالب ہر چند عالم و عارف بود یا نہیہ داند و تواند در سلوک
سعی نماید و بعد ذلک در ہتور یا در غیبت توجہ بہ روحانیت مرشد نماید آن
سعیہاے وے بکلی محو شود و بے حاصلی و فرو بستگی خود را پیش از توجہ بہ مرشد
مطالعہ کند و دریابد و علی التحقیق بہ بیند و ہر چند منازل و مراحل قطع کند این
ہمہ در جنب مطالعہ کمال مرشد و قوت پرور روحانیت او کہ بہ طریق مبدل
شدہ است بہ مدد جنایات الہی بغایت اندک نماید کہ سیر او سالہا بہ یک
سالہ اے پروردگار زیادہ کیجئے میری حیرانی آپ میں۔

ساعت مرشد برسد۔

می فرمودند باید کہ طالب در طلبِ رضا، مرشدِ ظاہراً و باطناً در غیبت و حضور علی الدوام سعی نماید و بمحض عنایتِ الہی محلِ رضاے نظر وے را دریابد و دریافتن و شناختن آن محلِ نظرِ رضا یا بدنی یک دشوار است اما آسان است چون توفیق حق سبحانہ رفیق شود إِنَّهُ لَیَسِّرُ عَلَى مَنْ لَیْسَرُهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ۔

می فرمودند بر طالب آن است کہ بے اختیار باشد نسبت مرشد در ہمہ امور دینی و کلی و جزئی۔ و بر مرشد آن کہ تفحص احوال او کند و بہ نسبت صلاح و وقت و زمان او بہر کارے کہ فرماید و امور او را بر وقتین کند تا با اختیار مرشد در آن شروع نماید۔

می فرمودند من متضمن می شوم کہ ہر کہ درین طریقہ بہ تقلید بیاہد ہر آئینہ بہ تحقیق رسد۔ فرمودند کہ حضرت خواجہ قدس اللہ سرہ مرا بہ تقلید خود امر کردند ہر چہ تقلید ایشان کردم و اکنون می کنم اثر و نتیجہ آن را بہ تحقیق مشاہدہ می کنم۔

عی فرمودند کہ این طائفہ را جز در مقام تلوین نہ توان شناخت اکنون معلوم می کنم کہ ایشان را در مقام تکلم شناختہ نہ شدہ است۔ ہر کہ در

لہ البتہ یہ آسان ہے اُس پر جس پر آسان فرمائیں اللہ عزوجل

حالت تکمیل الیشان را دریافت و به تقلید عمل کرد بے بهره ماند بلکه در خطبہ عظیم
زندیقی شد مگر آنکہ عنایت فرمایند و خود را بوسے نمایند انتہی کلام قدس سرہ۔
پوشیدہ مانند کہ تلون نزد مشائخ طریقت قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم عبارت است
از گردیدن دل سالک در احوال کہ بروے می گذرد۔ و بعضے گفته اند گردیدن
دل است میان کشف و احتجاب بہ سبب غیبت صفات نفس و ظهور آن بہ آئینہ
سالک را درین مقام توان شناخت از بہت تلون احوال و سے میان صفات
متقابلہ مثل قیض و بسط و سکون و صحو و امثال آن۔ و تکمیل بہ اصطلاح الیشان
عبارت است از دوام کشف حقیقت بہ واسطہ اطمینان دل در موطن قرب۔
وہر آئینہ سالک را درین مقام نہ توان شناخت۔ زیرا کہ صاحب تکمیل بہ مرتبہ
علم نبوت رسیدہ و در اکل و شرب و بیع و ثری و لزوم و لفظہ و سایر صفات
بشری مشابہ و مماثل اہل ظاہر شدہ تقلید اہل تکمیل در امور طبیعی و ترک ریاضت
و مجاہدات موجب خطر زندیقی۔ چنانچہ حضرت علاء الدین قدس اللہ سرہ
فرمودہ اند۔ اما ہر گاہ کہ تلون را بران حمل کنیم کہ مصطلح قطب الموحدین غوث
المحققین شیخ محی الدین ابن العربی و اتراع الیشان است قدس اللہ ارواحہم شناختن
صاحب تلون مشکل تر و دقیق تر است از شناختن صاحب تکمیل۔ زیرا کہ حضرت
قدس اللہ سرہ در اصطلاحات خود آورده اند کہ نزد اکثر مشائخ تلون مقامے
ناقص است لیکن نزد ما افضل و اکمل ہمہ مقام است و حال بندہ دروے ہمان

حال است کہ حق سبحانہ در شان خود فرمود۔ **مُحَلُّ یَوْمِهِمْ هُوَ ذَا شَأْنٍ**۔ نزد
ما تمکین در تلوین است۔ خدمت محذومی استادی مولانا عبد الغفور علیہ الرحمۃ
می فرمودند کہ معنی کلا شیخ قدس سرہ کہ می فرمودند تلوین نزد ما اکل مقامات
است نہ آن است کہ ہر زمان سالک بہ تجلی از تجلیات بے نہایت مشرف شود۔
یا ہر زمان مدرس کے از مدرکات بے حد و نہایت معلوم گردد بلکہ مراد آن است
کہ حقیقت بے رنگ شود و مطابق اصل گردد کہ عبارت از ذات بحت بے کہن
و کم است چنانچہ اینجا کل یوم ہونی شان واقع است۔ اینجا نیز ہر زمان از حقیقت
دے رنگے بر آید و اورا تاج خود گردانند۔ و نسبت حقیقت ادہمہ رنگہا برابر
شود۔ بلکہ ہر لحظہ بمقتضائے رنگے از شوقیات الہی عمل کنند و در حقیقت، خود
بے رنگ باشند چنانچہ گفتہ اند۔ منم کہ رنگ من بیک من عین نیست نہ قیہ
قراہم لے قیہ قزل نہ شب سارق۔ و شک نیست کہ شناختن ہمچنین شخص بہمہ
رنگہا بر آید و نسبت ادہمہ رنگہا برابر بود و در حقیقت خود بے رنگ باشند
مشکل تر و دشوار خواهد بود از شناختن صاحب تمکین کہ ہمیشہ در یک مرتبہ مقیم
است و برنگ ثابت و مستقیم۔ واللہ اعلم۔

می فرمودند کہ خواجہ محمد یار ساقدس اللہ سرہ می فرمودند کہ حجاب
میان بندہ و حق سبحانہ ہمیں انتقائش ضرور کونیہ است بہ سبب حبہما سے پراگندہ
سے ہر دن وہ ایک شان میں ہے۔

وسیر یا دیدن الوان و اشکال گوناگون زیادتی می شود و در دل خزانہ می کند
و به محنت و مشقت تمام نفی باید کرد و دیگر از مطالعہ کتب و گفتن و شنیدن
سخنان و کلمات شتی آن نقوش می افزاید و از مشاہدہ صور جمیلہ و استماع نعمات
و سازہاے طرب انگیز آن نقوش در حرکت و متوج می آید۔ و این جملہ موجبات
بعد و غفلت است از حق سبحانہ۔ طالب را نفی کردن واجب است۔ پس باید کہ از
ہر چہ خیال را می افزاید بواجبی اجتناب نماید بادل صادق تو جہ بجناب حق سبحانہ
کند سنت الہی برین جاری شدہ کہ بے محنت و مشقت و ترک لذات و شہوات
حتی این معنی دست نمی دہد ہر راحتی کہ می جویند در آخرت است دوسرہ روزے
درین سراسرے فانی رنج کشید و گیر ابد الابدین آسودہ۔ این عالم را هیچ نسبتی
نیست بہ آن عالم۔ گویا در میان بیابان بے نہایت خشکاش دانہ افتادہ است۔
می فرمودند کہ حق سبحانہ و تعالیٰ پیغمبر خود را صلی اللہ علیہ وسلم طریق
مراقبہ تعلیم کردہ است آنجا کہ فرمود۔ وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ
مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ
فِيهِ۔ اصل مسئلہ آن است کہ حق سبحانہ فرمودہ است و حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم تعلیم کردہ خلاصی کار این است کہ بجناب حق سبحانہ مشغول باشی حق سبحانہ
لہ اور آپ کسی حال میں ہوں اور منجملہ ان احوال کے آپ کہیں سے قرآن پڑھتے ہو اور آپ جو کام بھی کرتے
ہیں ہم کو سب کی خبر رہتی ہے جب آپ اس کام کو کرنا شروع کرتے ہیں۔

یہ بندہ از ہمہ چیز ہا نزدیک تر است۔ از نزدیک تر گفتن ہم نزدیک تر است چرا کہ در حال قرب عبارت نمی گنجد و قتی کہ قرب را عبارت در آورند بعدی شود۔ و قرب نہ آنست کہ گوئیم با و نزدیک شوم۔ یا از و عبارت توانی کرد۔ قرب آنست کہ تو در وی گم شوی خود را و غیر خود را گم گنی و پیچ نہ دانی کہ کجا بودی و از کجا آمدی و مطلقاً از و عبارت نہ توانی کرد۔ یکے پیش بزرگے خبر آورده کہ فلان شیخ از قرب سخن می گوید آن بزرگ وے را گفت چون بہمان شیخ رسی اینجا ما یم قرب بعد است۔ قرب عبارت آن بودن است۔ بیت :

قرب سے پایاں بستی رفتن است قرب حق از قید مہستی رفتن است
حقا فرمودند کہ در ہر نفس گنجی می گذرد و اقیق می باید جوہر
حاضر و ناظر است باید کہ از حق سبحانہ شرم دارد و از غفلت نوزد و حق سبحانہ
تشنیع و سرزنش کردہ است کہ مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهِ
در درون یک آدمی دو دل نیست کہ یکے بہ دنیا مشغول دارد و یکے را بہ حق
سبحانہ۔ در درون یک دل است اگر بہ دنیا مشغول سازد از حق سبحانہ بی خبر
ماند و اگر متوجہ حق سبحانہ گردد از دل اوروزنہ بسوسے حق سبحانہ کشادہ گردد
و ازان روزنہ آفتاب فیض الہی تافتن و طلوع کردن گیرد کہ از مشرق تا مغرب
ہر ذرہ کہ است از انوار او بہرہ می یابد۔ و لوز او بر ہمہ می تابد۔ اگر خانہ بود
سے اللہ تعالیٰ سے کسی شخص کے سینے میں دو دل نہیں بناتے۔

کہ آن را روزنہ نباشد ہر آئینہ از آمدن لوزی بہرہ ماند پس اگر دل
حاضر بہت حضور او بمشایبہ آن روزنہ بہت اداں رہگذر لوزی فیض بوسے
خواہد رسید۔ و اگر غافل بہت آن لوزی از بوسے در خواہد گذشت بہت
دوست بہر لحظہ در تو نظر می کند چوں تو از دو غافل از تو گذری کند
می فرمودند کہ طاعت موجب وصول بہ جنت بہت و ادب
در طاعت سبب قرب حق سبحانہ کا طمان مشائخ گفتند کہ در ابتدا باید کہ
باطن خود را صاف گردانند بہ تصفیہ و تزکیہ مشغول گردند تا مادام مراقبہ دست
دہد الا ہر چہ از اعمال صالحہ بجا آرد ادب در جائے کند۔ معنی
ہر چہ گیر و علتی علت شود

کم از شاگرد جولاہی بنی باید بود۔ مدستے باید کہ تارشتہ پیوند کردن بیاورد
کار ہا دیگر خود ہنوز کجا بہت طالب می باید کہ بجد و جہد تمام سعی کند تا در
نفی خواطر ایستادہ شود دانند کہ چگونه نفی خواطر می باید کردن۔ و در ابتدا
باید کہ بہیچ چیز مشغول نہ گردند کہ بہ نفی خواطر۔ می فرمودند کہ ہر کہ یک
ہمہ ہا دہر کہ ہمہ جا پہنچ جا۔

می فرمودند کہ عینہ قدس سرہ می فرمودند کہ استاد من در مراقبہ
گرہ بود وقتے کہ گرہ دیدم بر سر سوراخ موش نشستہ چنان متوجہ او گشتہ
کہ موسے بر اعضاے دے حرکت نمی کرد بہ تعجب در دے نگرستم ناگاہ از برد

نہا کر دند اے دون بہت من در مقصود تو از موش کمتر نیستی تو در طلب من
 کمتر از گریہ میباش از ان روز در مراقبہ افتادم۔ بہت :
 دانی کہ مرا یا رچہ گفت بہت اوردن خرمایہ کسے در تنگ دیدہ بدوز
 می فرمود ند دایم بیا در حق سبحانہ پاشید تا غایتی کہ از خود
 غایت شوید۔ حق سبحانہ از ہمہ لطیف تر بہت ہر کہ رالطافت بیشتر مشغولی
 او حق سبحانہ بیشتر۔

لطائف چند از الفاظ مہتر کہ حضرت مخدوم مولانا جامی قدس سرہ
 می فرمود ند مردم بد نفس چون خواہند کہ غیب کسے بر شمارند
 اول بدہیلے کہ در ذات ایشان موجود بہت بر زبان ایشان جاری می شود
 چہ آن بفہم ایشان نزدیک تر بہت۔

می فرمود ند کہ بہ گدایان و سائلان شفقت و مرحمت می باید
 نمود و لقمہ از بد و نیک دریغ نمی باید داشت۔ نظر دہان باید کرد کہ موجب
 ایشان کیست۔ جنید و شبلی حاجت نیست کہ بوسہ احسان کنی شہید عالی
 ہستی۔ و پیرکاری بگدائی بدرخانہ این کس نخواہد آمد و از کجا بہت
 نہ درین جبہ و لباس مجبول صاحب دوست نیست و اگر چنین واقع بہت
 کہ ادنیار حق سبحانہ نیز حال خود نبودت بے سرو پایان می گذرد۔ روزے
 ایشان از کسے پرسیدند کہ در چہ کاری گفت حندری دارم و پائے در

دامان عاقبت پچیدہ ام و در کجے بفرانت نشستہ۔ فرمودند حضور عقیب نہ آن ہست کہ پاسے در کہ پاسے پیچی و در گوشہ نشینی۔ عاقبت آن ہست کہ از خود باز رستہ باشی۔ آن زمان خواہ در کجے نشینی و خواہ در میان مردم باشی۔ می فرمودند کہ محبت ذاتی آن ہست کہ یکے را دوست دارد و آن را بہیچ سبب و جتہ معلوم نباشد و این در میان مردم بسیار ہست کہ کسے دے را بجناب حق سبحانہ چنین محبت پیدا شود آن را محبت ذاتی گویند و این بہترین الزام محبت ہست نہ آنکہ ہر گاہ لطفے بیند دوست دارد و ہر گاہ عنفی بہ بیند بے میل شود۔

می فرمودند کہ کلمات قدسیہ اولیاء قدس اللہ ارواحہم منقرض من مشکوۃ حقیقت حضرت رسالت ہست صلی اللہ علیہ وسلم ہمچنان کہ تعظیم قرآن و حدیث واجب ہست تعظیم کلام اولیاء نیز لازم ہست با مہمات ایشان بہ ادب و حرمت زندگانی باید کرد تا کہ اسے از خود بر خوردای یابد۔

می فرمودند کہ اگر تحصیل علم اولین و آخرین کردہ باشد در نفس آخر اچھے علمے دے را دستگیری نخواہد کرد و ہمہ معلومات از لوح مدرکہ بخواہد شد مگر آنکہ حضور و آگاہی حاصل کردہ باشد اچھے در نفس آخر دستگیری می کند ہمین ہست۔ جوانی غنیمت ہست چند روزے ریاضتے بر خود باید گرفت و کنجے می باید نشست و ملکہ حاصل باید کرد کہ خاطر از فراحت نفی و اثبات

خلاص شود۔ روزے بوالفصلی بار دکہ دم اندر ہر د تقویٰ می نزد مجلس شریف
آمدہ بود طعام آوردند اتفاقاً نمکدان حاضر نہ بود وے خادمان را گفت نمکدان
بیارید تا ابتدا رنیمک بکنیم۔ ایشان بر سبیل طبیعت فرمودند کہ نان بیکہ دارد
بس طعام خوردن مشغول شدند و درین اثنا رکے را دید کہ نان بیکہ دست
بشکست بے تعرض کرد و گفت نان بیک دست شکستن مکروه است۔ ایشان
فرمودند کہ در وقت طعام خوردن در دست و در دہان مردم نگرستن ازان مکروه
تر است وے ساکن شد۔ بعد از زمانے باز در سخن آمد و گفت در وقت طعام
خوردن سخن گفتن مذت است۔ ایشان گفتند پڑ گفتن مکروه است۔ دیگر تا آنکہ
مجلس خاموشی بود۔ می فرمودند ہر کہ بخدا حاضر است در بہشت تقدیم است و
ہر کہ از خدا غافل است در دوزخ تقدیم است۔

چند کلمات قدسیہ حضرت مولانا سعد الدین قدس
سترہ مرقوم گشت بزبان معجز بیان مولانا علاء الدین کہ از اصحاب ایشان
نی بودند۔ می گفتند۔ می فرمودند روزے از گران جانان زیبا و مجلس حضرت
ولانا در آمد عصاے دردست و رداسے بر دوش افکندہ و شانہ دانی و کپے
تسبیح ازان در آویختہ۔ شیخ علاء الدین کہ از اصحاب ایشان می بودند فرمادند
ما از دیدن ادتفر عظیم شد۔ ہر چند خود را ملامت کردم مسودند است۔ چون
وے بر رفت فرمودند اسے فلان بچیان کہ اہل آخرت متفر اند از اہل دنیا بچیان

اہل اللہ نیز متفراندا ازاہل آخرت۔ می گفتند۔ روزے حضرت مولانا سکوت
 بسیار کردند۔ بعد ازاں سر بر آوردند و فرمودند کہ یاران حاضر باشید۔ یارین
 امین است۔ می گفتند کہ ہم ایشان فرمودند کہ واللہ دوست دست شاکر فتنہ
 در طلب خود بردہا می گرد۔ پس این دوست خواندند۔ رباعی :

آنکہ بے نام بدست بہت مرا زونہ نشا دست بگرفتہ مرا در عقب خویش کشان
 دوست دست من و پانیز بہر جا کہ رود پایے کو بان ز پیش می روم و دست نشا
 می فرمودند کہ این کار کہ آدمی را افتادہ ہیچ موجودے را نیفتادہ
 از طاعت ربی و عبادت عادت ہیچ کار نہ کشاید میان را در بندگی چیست می باید
 بستن در گفتن و نگرستن و خوردن احتیاط بلیغ باید کردن۔

می فرمودند کہ درین طریق می باید کہ ہیچ چیز ملحوظ طالب نہ بود۔
 نہ دین و نہ در آخرت نہ نفس خود۔ پس اگر چنین باشد علامت آن بہت کہ اورا
 برائے شناختن خود آفریدہ اند و گر نہ برائے بہشت آفریدہ اند یا برائے دوزخ
 می فرمودند کہ ہر کہ درین عالم از خود خلاص نہ شد بعد از خوابی بدن
 روح او در تحت فلک قمری ماند۔ مصرع :

ہر کرا در خاک غمت پایے در گل ماند ماند

و این سخن حضرت شیخ محی الدین ابن العربی است کہ فرمودہ اند کہ ہر کہ در تحت
 فلک قمری ماند۔ این سخن را بحضرت مولانا عبدالرحمن جامی گفتیم و انہما ہلال

ہم کہ ان قصہ پیش من بغایت مشکل بہت کہ شیخ فرمودند و حال آنکہ اکثر مومنان
 بخود خلاص نامشده می میرند حضرت مولانا قدس سرہ فرمودند ہر کہ بخدا سے
 یان آورده ادرختہ در فلک انداختہ کہ عاقبت آن رختہ خواہد جست .

می فرمودند کہ درین طریقہ خواجگان قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم
 و شہ در دم صل اعظم است ۔ اگر دے بہ غفلت گذرد آں را گناہ بزرگ دانند
 احدے کہ بعضے کفر شمرند و شعر شیخ عطار قدس سرہ تائید این قول می کند آنجا
 می فرماید ۔ مثنوی :

آن کو غافل از حق یک زمان بہت دران دم کافر بہت اما نہان بہت
 لہ آن غافلے پیوستہ بودے در اسلام بروے بستہ بودے
 می فرمودند کہ خوابہ بزرگ قدس سرہ در معنی الکاسب ^ع حبیب اللہ
 غتہ اند مراد از کسب رضا است ۔ معنی این سخن آن بہت کہ بندہ باید کہ کسب کند
 بن معنی را کہ راضی باشد بہرچہ حق سبحانہ کند ۔ و حصول این معنی بحقیقت و رقتہ
 یہر شود کہ بندہ محقق گردد بفنا حقیقی ۔

می فرمودند کہ عوام خدا را بہ خلق شناسند و خواص خلق را بخدا شناسان
 ہن از ان طرف درے بردے خواص کشادہ شود ایشان را چہ یہ معلوم
 نمود دانند کہ ہمہ خلق رو دران دارند ۔ روز سے این حدیث خوانند
 ملہ کمالے والہ اللہ کا دوست ہے ۔

کہ اَفْضَلُ اِيْمَانٍ الْمَرْءُ اَنْ يَعْلَمَ اَنَّ اللّٰهَ مَعَهُ حَيْثُ كَانَ ۔۔۔
گفتند ہمیں کافی ہے اگر کسی ادراک دارد۔ قطعہ :

یار بالتست ہر کعبا ہستی جلع دیگر چہ خواہی لے ادبائش
یا تو در زیر یک کلیم ہست او پس برو لے حریف خود را باش
میں فرمودند کہ روزے درین فکر اقام کہ ایمان شہودی آیا از
ظاہر ہست یا از احوال باطن شنیدم از بندہ کہ گفت نسبت بہ بندہ از احوال باطن
ہست و نسبت بہ حق از امور ظاہر زیرا کہ درین حال بحقیقت باطن خود می رسد
و حق سبحانہ بہ اکم و صفت ظاہر بر و تجلی می کند۔ بعدہ روزے این رباعی خواہ
ابوالوفا خوارزمی خوانند۔ رباعی :

چون بعض ظہورات حق آمد باطل پس منکر باطل نہ شود جز بظاہر
در کل وجود ہر کہ جز حق بعینہ باشد از حقیقت الحقائق غنا
..... فرمودند کہ چہل سال ہست کہ بضمون این رباعی ایمان آورده ام۔
میں فرمودند کہ روزے از حضرت نور الدین مولانا عبدالرزاق
جامی قدس سرہ پرسیدم کہ در دعاۃ ما ثورہ آمدہ ہست۔ اَللّٰهُمَّ اشْغَلْنَا بِدَا
عَمَلِنَا سِوَاكَ۔ چون غیرو سوائے نیست این دعا چہ معنی دارد۔ فرمودند

یہ آدمی کا بہترین ایمان یہ ہے کہ وہ یہ جانے کہ وہ جہاں کہیں بھی ہو اللہ کے ساتھ
۵۔ اے اللہ ہم کو ہر چیز سے ہٹا کر صرف اپنے ساتھ مشغول رکھیے۔

کائنات اشارت بہ نفس ذات ہے۔ یعنی مشغول مساند بذات از غیر ذات کہ صفات
وافعال ہے یعنی ما را بشہود ذاتی از تجلیات اسمائی و صفاتی و افعالی خلاص
کردان۔

می فرمودند کہ حسین منصور کہ آنرا حق گفت حقیقت خود را می گفت
و فرعون "انا ربکم" گفت صورت خود را می گفت۔ اگر او حقیقت خود را بشناختہ
انی انا گفتن از من مے مقبول بودے۔

جند الفلاس متبرکہ کہ حضرت مولانا شمس الدین محمد رومی قدس سرہ
می فرمودند کہ حافظ کاشغری رحمۃ اللہ علیہ ملازمت محاسن حضرت خواجہ
محمد پارسا قدس سرہ بسیار کردہ بود۔ شنیدم کہ گفت روزی در مبادی احوال
پیش حضرت خواجہ نشستہ بودم و ایشان سکوت کردہ بودند و آن سکون امتداد
نام یافت۔ آخر گفتم اے خواجہ سخن فرمایند کہ اذان فائدہ گیرم و بہرہ یرم فرمودند
کہ ہر کہ از خاموشی ما بہرہ نئی یا بد از سخن ما نیز بہرہ نخواہد یافت۔

می فرمودند کہ مردم از غایت کسالت می گویند فردا کارے کنیم۔ اچھ
ہی اندیشند کہ امروز فرداے دیدہ و نہایت درین روز چہ کاری سازند کہ فردا
دامند ساخت۔ مضمون این سخن کہ فرمودند درین قطعہ نشود کردہ شدہ و دلچہ۔

مکن در کار ہا ز ہمار تاخیر .. کہ در تائید آفتاب است چالستوز
ز کند ہیای طبع حیلست امون .. قیاس امر دگر گیر ارجاں دیروز

روزے ہی فرمودند کہ حضرت شیخ محمد الدین ابن العربی قدس سرہ
 گفتہ اند کہ بعض اولیاء را بعد از ریاضت بسیار سر فلور عالم کشف می شود۔ و من رد
 این معنی را از حضرت حق سبحانہ درخواستم کہ امرے ظاہر شد کہ قوت بشریہ من طاقت
 احوال آن نہ داشت۔ نزدیک بہ آن رسید کہ وجود غنصری از ہم فروریزد و مثل
 گرد و روح از بدن مفارقت کند باز مناجات و زاری کردم تا آن معنی
 پوشید و هنوز اثر آن باقی است و این گفت گوے امروز من کلینی یا محمد
 است۔ و بخلاف محمود آن روز بشیر سخن می گفتند۔

از الفاہ متبرکہ حضرت النیشانی عنی خواجہ عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ

در معنی آیہ فَأَعْرِضْ عَنْ مَعْصِيَةِ قَوْمِي ذِكْرًا می فرمودند کہ این آ
 متداول دو معنی است یکے آنکہ از ظاہر آیہ مفہوم می شود کہ اعراض کنی از طائفہ کہ
 ذکر ما اعراض کردہ اند کہ اہل جود و غفلت اند۔ و دیگرے آنکہ طائفہ ہستند کہ
 استغراق و استہلاک در شہود مذکور وصف از ایشان مرتفع شدہ است۔ اگر ذ
 ایشان را بذکر تکلیف کنند ذکر ایشان را مانع از شہود مذکور خواہد شد پس حرف
 رسول صلی اللہ علیہ وسلم مامور شد بہ آنکہ اعراض کند از چنین طائفہ کہ اعراض کر
 اند از ذکر و در شہود مذکور مستغرق اند۔ بہ این معنی کہ ایشان را بذکر گفتن تکلیف

سہ اپن منہ پھر لیجئے اس شخص سے کہ پھر گیا وہ ہماری یاد سے

35324

بہ فرمائیں۔

ہی فرمودند کہ معنی "لا الہ الا اللہ" پیش لفظ ہے کہ اللہ اسم ذات ہے
 مِنْ مَّحِثْ هِیَ اَن تَوَافِدُ دَک "لا الہ" نیست کہ عبارت از مرتبہ الوہیت ہے
 یعنی ذات مع الصفات "الا اللہ" مگر ذات بحت معنی عن الکل این معنی را از خود
 دور نمی باید داشت۔ زیرا کہ در زمان خلوت دل مشہود انبیاء سیر جز ذات مقدس
 هیچ نیست و این نسبت مبتدیان خواجہ عبدالخالق راقدس سرہ میسر است "فَہِمَّ
 مَنْ فِہِمَّ" پس کہم خود رنگان را این پس ہے۔

در معنی آیت **لَمِنَ الْمُلْکِ الْیَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ** فرمودند شاہ
 از ملک دل سالک خواہند۔ یعنی چون حق سبحانہ بردے بہ قہر احدیتا تجلی کند
 دران دل از غیر خود نشان نہ گذارد۔ پس دران دل سدائے "لَمِنَ الْمُلْکِ الْیَوْمَ"
 در اندازد۔ و چون دران ملک غیر خود نہ بیند ہم خود جواب دہد "لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ"
 سدائے سبحانی ما عظم شانی وانا الحق وہن فی الدارین غیرتی "و امثال این ازین
 مقام است۔ در معنی آیت **يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ اِلٰہِ اللّٰہِ** ہی فرمودند
 کہ آدمیان محتاج حق اند سبحانہ۔ چون حق سبحانہ بعلم قدیم خود می دانست کہ آدمی

۱۔ جس نے سمجھا سمجھا۔ ۲۔ کس کی ہے بادشاہی آج اللہ کیلئے جو اکیلا غائب ہے۔
 ۳۔ پاک ہوں میں کس قدر بڑی ہے میری شان۔ میں ہی حق ہوں۔ اور کیا کوئی ہی دلوں عالموں
 میں میرے سوا؟ ۴۔ اے لوگو! تم اللہ کے محتاج ہو!

بحسب مقتضائے بشریت بنانِ دآب و اسبابِ ذمیوی محتاجِ خواہد بود لاجرم
تمامی قیومیت خود را از مظاہرِ اشیا و ظاہرِ گردانید تا آدمی بہرچہ محتاجِ شود فی
الحقیقت محتاجِ بحق باشد سچانہ بہرچہ قیومیتِ دے تعالیٰ شانہ۔

ہی فرمودند چون شبلی را ارادہ این طریقہ پیدا شد و پیرِ دے
دران وقت حاکم واسطہ بود بر دستِ محمد خیر کہ از مشائخ وقت بود انا بیت کرد
و توبہ نمود۔ محمد خیر دے را پیشِ جنید فرستاد۔ و صاحبِ کشف المحجوب گفتہ است
این فرستادن ازان ہمت بود کہ دے از تربیتِ شبلی عاجز بود لیکن ادبِ جنید
نگاہداشت و شبلی از پیرِ خویشاں جنید بود بہفت سال دے را کسب فرمود
گفت وجہ آن را بروجہِ مظالم کہ در ایامِ حکومت از توہما در شدہ است باز می
و بند ازان بہفت سال دیگر دیرا بخدمتِ خلاجاتِ طہارت خانہ بازداشت تا
کلوخ استنجا و آبِ طہارت اصحابِ مہیا ساخت بعد از چارہ سال دے را
طریق گفت و ریاضت امر فرمود۔ درین معنی کہ صحبتِ اجنبی موجبِ فتور نسبت می شود۔
ہی فرمودند کہ روزے فتور بوقتِ شیخ ابو یزید قدس سرہ راہ یافت
فرمودند بچوئید کہ در مجلسِ بیگانہ بند شدہ است کہ این فتور بہ سببِ اوست۔ بعد
از جستجوے بلیغ گفتند کہ بیگانہ نیست۔ فرمودند کہ در عصا خانہ طلبیدند۔ عصا
بیگانہ دورانداختند فی الحال واجدِ وقت خود شدند و آن تفرقہ بہ جمعیت مبدل
گشت و فرمودند کہ خواجہ احمد سیوی را نیز قدس سرہ روزے در نسبتِ فتور دے

مشدہ است فرمودند کہ بیگانہ درین صحبت است کہ بواسطہٴ وے سر رشته نسبت کم شدہ است۔ بعد از تفحص بسیار در صفت تعال کفیش بیگانہ یافتند بیرون افکندہ فی الحال جمعیت و صفای وقت روئے نمود و آن تفرقہ و کدورت مرتفع گشت بعضی متخادیم فرمودہ اند کہ یکے از اصحاب جامہ بیگانہ پوشیدہ بود و در وقت سحر کہ وقت الفتائی نسبت بود مجلس حضرت ایشان در آمدہ بود۔ و بعد از لحظہ آن حضرت فرمودند کہ درین مجلس بوسے بیگانہ می یا ہم پس آن عزیز را گفتند کہ این بوسے از تو می آید مگر لباس بیگانہ پوشیدہ۔ آن عزیز برخاست و از مجلس بیرون رفت و آن جامہ را از بر کشید و دور انداخت و باز آمد۔

می فرمودند کہ اکابر طریقت قدس اللہ اسرار ہم گفتہ اند کہ ہر مذمت و دشنام کہ از کسے نسبت بہ تو واقع شود باید کہ بحقیقت دانی کہ توانی اگر ترا خوک و سگ و امثال آن خوانند یقین کنی کہ در تو ازان صفات حصہ است چرا کہ آدمی نسخۂ جامعہ است۔ و ہمچنانکہ صفات ملکی دارد از صفات بہیمی و سمی خالی نیست۔ یکے از اکابر پیش سید الطائفہ جنید شستہ بود شبلی در آمد۔ آن بزرگ ویرا پیش جنید ستایش بسیار کرد۔ بعد ازان کہ سخن وے تمام شد جنید فرمود کہ این ہمہ تعریف این خوک را کردی۔ آن بزرگ بغایت متفعل شد کہ بواسطہٴ تعریف وے شیخ شبلی را خوک خواند۔ اما در ظاہر و باطن شبلی ازان سخن هیچ گونه اثر کراہیت پیدانہ شد و هیچ تغیرے بوسے راہ نیافت۔

ہی فرمودند کہ ہر طالبی مبتدی کہ کارِ نیکو می آند و کسے اور استحقاق
نماید و آن استحقاق نفس اور اخوش آید ظلمتِ این خوش آمدن مر نفس طالب را
کم ازان نیست کہ بازے رحم محرم زنا کند۔

ہی فرمودند کہ طالب را این نسبت عمل کردن بہ این رباعی کہ بکفرت
غزیران منسوب است از لوازم است۔ رباعی :

یا ہر کہ نشستی دلشد جمع دلت از تو نہ رمید ز مت آبِ گلت
از صحبت و سے اگر تیرا نہ کنی ہرگز نہ کند روح غزیران بکلت

ہی فرمودند کہ ہر بلا ہلے خداے تعالیٰ سا بر بلکہ شاکر می باید بود۔
زیرا کہ حق سبحانہ و تعالیٰ را بلا ہا صعب تر از یکدیگر بسیار است۔ پس فرمودند کہ
خدمت مولانا نظام الدین علیہ الرحمۃ گفتند کہ دو برادر تو امان بودند کہ یک
شکم آمدہ بودند و پشت ایشان بر یکدیگر چسپیدہ۔ چون بزرگ شدند دائم
زبان بر شکر الہی جاری داشتند۔ کسے از ایشان پرسید کہ با وجود چنین بلاے
کہ شمار اواق است چہ جاے شکر گزاردن است۔ ایشان گفتند کہ ما می دانیم کہ
حق سبحانہ را بلا ہا ازین صعب تر بسیار است براہین بلا شکر می گوئیم۔ مبادا بہ
بلاے ازین عظیم تر مبتلا شویم۔ ناگاہ یک از ایشان بمرد۔ آن دیگرے گفت
اینک بلاے صعب تر پیدا شد۔ اکنون این مردہ را از من قطع کنند من نیز می میرم
و اگر قطع نہ کنند مرا مردہ کشتی می باید کرد تا وقتے کہ بدن و سے فرسودہ شود و بریزد۔

مہی فرمودند کہ شیخ ابو یزید قدس سرہ گفتہ بہت کہ سہی سال بہت کہ
 با حق سبحانہ سخن گفتہ و از حق سبحانہ سخن شنیدم و خلق پیدا شدند کہ بہ ایشان می گویم
 و از ایشان می شنوم۔ معنی این سخن این است کہ اپنے از منظر ظاہر بہت ہمراہ فرستاد
 مہی فرمودند کہ خواجہ بہار الدین قدس سرہ فرمود کہ من دو کس دیدم
 در مکہ مبارک زادہ اللہ شرفا کیے بغایت بلند بہت و دیگرے بغایت پست بہت
 پست بہت آن بود کہ در طواف دیدم شخصے را کہ دست در حلقہ در خانہ زدہ
 بود و در چنان جا سے شریعت و وقت عزیز از حق سبحانہ پیرے می خواست۔ و
 بلند بہت آنکہ در بازار منی جوئے دیدم کہ پنجاہ ہزار دینار کم ہمیش سودا و
 خرید و فروخت کرد کہ در ان فرصت یک لحظہ دلش از حق سبحانہ غافل نہ شد۔
 از غیرت آن جوان خون از درون من بر آمد۔

مہی فرمودند کہ ابو یزید قدس سرہ در راہے می رفت سگے تر شدہ
 پیش وے باز آمد وے دامن در چید۔ سگ باز بان نصیح بادے دین آمد
 و گفت اگر دامن تو بامن خوردے بہ آبے پاک می شد۔ اما این دامن کہ
 از من چیدی و خود را پاک ترا ز من دیدی بلکہ ام آب شستہ خواہ بہ بند۔

الضامنین فرمودند کہ صاحب وجد و حال در راہے می رود و در میان
 آن راہ سگے خفتہ باشد وے آن سگ را خیر اند تا خود بہ آسانی تواند گذشت
 چون بگذرد و در خونگر و آن وجد و حال باقی باید۔ باید کہ داند کہ آن مگر است

از مکرہاے الہی نسبت بدو کہ با وجود آن فعل . جسد و حال را بوسے
باز گذاشته اند۔

میں فرمودند۔ مکر الہی دوست یکے بہ نسبت عوام و دیگرے
بہ نسبت خواص۔ مکرے کہ بہ نسبت عوام بہت ارزاق نعمت بہت با وجود
تقصیر در خدمت۔ و دیگرے کہ بہ نسبت خواص بہت ابقار حال با وجود ترک
میں فرمودند کہ کتخدائی انبیاء و اولیاء را مناسب بہت کہ با وجود آن
از حق سبحانہ محبوب بنی شوند۔ و عوام الناس سائز لائق بہت کہ بہ آن تکمیل مرتبہ
حیوانیت می کنند۔ اما طائفہ کہ در میان اند و آرزوے طریقت دارند ایشان
را بغایت نامناسب بہت۔ یک نفس کہ با حق سبحانہ از درون برآید بہتر از
ہزار فرزند بہت۔ زیرا کہ دران بہتر از فائدہ و نفع بہت و درین ہزار
فتنہ و ضرر۔

میں فرمودند کہ اگر بالفرض مرا پانصد سال عمر باشد ہمہ را صرف
استغفار کنم ہنوز تدارک آن گناہ ہے کہ از من صادر شدہ بہت نتوانم کرد۔
و آن گناہ کتخدائی بہت۔

میں فرمودند کہ یکے از اکابر دین بہ در مسجد رسید شیطان را دید
کہ از ان مسجد ہر اسیمہ بیرون دوید۔ بزرگ نظر کرد۔ مردے را دید کہ در مسجد
نمازی گذارد و مرد دیگر نزدیک وے تکیہ کردہ در خواب بہت۔ از وے

پرسید کہ اے ملعون درین مسجد کچہ کار آمدہ بودی۔ گفت می خواہم کہ بواسطہ نماز را برین مصلی فاسد گردانم اما ہیبت و مہربانی آن خفہ مرا نہ گذاشت ازوے ترسیدم و بیرون دیدم۔

می فرمودند کہ شیخ ابو یزید بسطامی قدس سرہ در بدایت حال از بسطام سفر کرد و صحبت یکے از مشایخ وقت رفت۔ آن بزرگ فرمود کہ باز گرد کہ از اینجا کہ قدم برداشتہ آمدہ مقصود در گذاشتہ۔ باز گشت و برادرے کہ داشت بخد مت و طلب رضا وے قیام نمود۔ مقصود وے حاصل شد۔ حضرت شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہ این سخن را چنین تاویل کرد کہ اشارت بزرگ بران بودہ است کہ اچہ مقصود حقیقت بحسب از منہ ائمہ محیط است و هیچ انا حالہ وے خالی نیست پس بایزید را بر آن بر آگاہ ساخت کہ در طلب وے حاجت بہ قطع مسانحت نیست۔

می فرمودند کہ یا را ان ما ہمیشہ سبوح قدوس می گویند۔ اگر ناگاہ کسے ایشان را چیزے کہ ملائم طبیعت ایشان نہ باشد بگوید متاثر و متغیر می شوند اگر سبوح قدوس گویان این تاثر و تغیر را از خود دور می گردند کہ بہر چیزے متاثر و متغیر نہ شوند ایشان را بہتری بود۔

می فرمودند کہ اہل این نسبت را صحبت در بدایت بغیر طلب الفہ کہ این نسبت بر ایشان غالب بہت سبب فتور عظیم درین نسبت می شود۔ و اگر چہ

از صحبت اہل زہد و تقویٰ باشد و این نہ انکار زہد و تقویٰ بہت کہ بدان نسبت
صدقا و نور بہت لیکن چون بر آن طائفہ زہد و تقویٰ غالب بہت اہل این نسبت را
در صحبت ایشان بہمان نسبت حاصل می شود۔ و از نسبت شریفہ خود کہ فوق ہمہ
نسبت بہت باز می مانند۔ چہ حکم غالب بہت بہ بیند کہ صحبت بدان بیکانگان چہ
تاثیر باشد و از ایشان چہ نسبتہا نیز حاصل می شود۔

ہی فرمودند کہ چون در صحبت ارباب جمعیت نشستہ شود و دل بہ
حق سبحانہ اجمع گردد و آرام گیرد آنجا احتیاج بہ ذکر گفتن نیست۔ زیرا کہ غرض
از ذکر حصول این نسبت بہت۔ ذکر از برای آن بہت کہ محبتی کہ در دل مضمر بہت
ظاہر گردد۔ روزی حضرت ایشان این ابیات خواندند۔ مثنوی :

تا بہ ہا و ہوا شارت می کنی	یا بہ حروف ہو عبارت می کنی
بندہ حرفی نیاید از تو کار	ہمدکن تا از رہت نیز و غبار
ہا بمفگن و آورا آزاد کن	بندہ شویے ہا و ہویں یاد کن

بعد از آن فرمودند این ابیات اشارت بہت بہ آن نسبتی کہ در صحبت
حاصل می شود ایچہ نتیجہ بہت نہ بتوسط ہا و ہو بہت۔

ہی فرمودند کہ ایچہ مقصود ما بہت ازین طریقہ آن بہت دائم دل
بر سبیل لذت و ذوق بہ حق سبحانہ باشد۔ و این معنی را بہ اعمال مناسب کسب
می کنند بدایتش این بہت۔ و نہایتش آنکہ کسب را ہیج مدخلہ نماند و این معنی

ملکہ نقش گردو ۔

می فرمودند کہ قیمت مرد بقدر حرکت مدرکہ اوست بحقائق این

طالقة قدس اللہ ارحم ۔

می فرمودند کہ عمل را محسوب می باید گرفت نہ حضور و جمعیت را زیرا کہ

حضور و جمعیت از مواہب است و غریز الوجود سے در تحت اختیار نیست و فقدان

موجب فتور است بخلاف عمل کہ از مکاسب است و در تحت اختیار است و موافقت

بر آن موجب جمعیت و حضور است بالخاصیہ چنین واقع است کہ بحضور و جمعیت

فتور را می یابد ۔ پس این دو بیت خوانند ۔ مثنوی :

خالقات این شکم در باطن است راہ جانم سوسے تو نا امین است

یا بکلم شرع در کارش فلن یا بجلی در نمک زارش فلن

روز سے بہ بعضے حاضران از روی سیاست می فرمودند کہ ہر گاہ کہ شما

را در صحبت ما راحتے حاصل شد بازی آئید و اگر کلفتے رسید میر وید جیل می باشد

کہ کسی پیش فقیر خاص از برے وصال می آید ۔ این مجتہ است عارضی نہ ذاتی ۔

پس این بیت خوانند ۔ بیت :

در دل چو شراب شوق ما میرزی باید چو خمار کردت نگریزی

می فرمودند کہ زبان مرآة دل است و دل مرآة رُوح و روح مرآة

حقیقت و حقیقت النساء مرآة حق سبحانہ تعالیٰ بحقائق غیبیہ از غیب ذات

قطع این ہمہ مصنافات بعیدہ کردہ بہ زبان می آید و از انجا صورت پذیرفتہ
بمسامع حقائق مستعدان می رسد۔

می فرمودند کہ جمال سخن بہت کہ مستمع را از مستمع می ستاند و جمال
نمی دہد سخن را لکن تکلم اولیاء پس این ابیات خوانند قطعہ :

سہ نشان بود ولی راز نخست آن معنی کہ چو روبے او بہ بنید دل تو با و گراید
دوم آنکہ در مجالس چو سخن کند بہ چوبے ہمہ رایہ ہستی خود بحدیث می ریاید
سوم آن بود معنی ولی اخص عالم کہ نہ هیچ عھنو او را حرکات بد نیاید
می فرمودند اگر مشنوم و دائم کہ در خطا کا فرے سخنان این طائفہ
را بہنجار می گوید میروم و ملازمت و سے می کنم و منت می دارم۔

می فرمودند کہ ہر کہ عمل از کامل مکمل فرا گیرد و مواظبت و مداومت
نماید بران سبب وصول بمقامات عالیہ بہت۔

می فرمودند کہ تا آن زمان کہ نسبت مرید قوت نگرفتہ است و
دران متکین نہ شدہ با و سے مدارا و مواسامی کنند و می روند مواخذہ نمی نمایند
انچہ از و سے می رسد از افعال و اقوال تا ملایم تحمل می کنند۔ اما چون نسبت
و سے قوت گرفت و او را یقین بہ این طریق حاصل شد کار بہ او افتاد باید کہ
بہر نفس یا سیان احوال خود بود تا چیزے از و صادر نہ شود کہ سبب گرائی
و کراہت خاطر می گردد۔ اگر از و سے امرے در و بود آید مواخذہ می کنند

وسیاست نمایند۔

ہی فرمودند چند روزے کہ من حیاطم سعی نمی کنید و خدا بین نمی شوید۔
پس کے خواہد شد این فرصت را غنیمت شمرید کہ ایشان خواہد شد و ایشان سود
نہ خواہد داشت۔

ہی فرمودند کہ گفتہ اند شیخ باید کہ مرید را بتواند خورد۔ شیخ کہ چنین نہ بود
ویرایشی نہ رسد۔ مرید خوردن را معنی آن بہت کہ شیخ باید کہ چنان باشد کہ در باطن مرید
اقتوت تواند کرد و اخلاق ذمیرہ و سہ را می تواند خورد یعنی نابود تواند گردانید۔ و
علاق تمیدہ بجائے آن اثبات تواند کرد و او را بدرجہ حضور و آگاہی تواند رسانید۔
روزے حضرت ایشان اصحاب را می گفتند کہ اگر امیکہ از شما کہ نسبت بہ شما بہت بار
زیادہ تقوت واقع شدہ است ہم بایسترون رفتید و سناہ کر دید۔ کہ را کہ دانگے
نور از مشکوٰۃ کرامت کرد باید کہ بہ آن نور مصالح خود سازد و بہ آن نور ظلمت خود را
بیند و خود را از میان بردارد۔

فقیر کہ در مجلس محبت بسیار در و سہ مبارک حضرت ایشان می نگریست
روزے ویرا مخاطب سائتہ فرمودند کہ شخصے در چہرہ مبارک حضرت خواہد
بار الدین قدس سرہ می نگریستہ است۔ حضرت خواہد فرمودند کہ بسیار در و سہ
ما نظر کن تا دل بباد نہ دہی۔ پس حضرت ایشان این مہر شہ خواہد نہ مصراع:
دیوانہ شود ہر کہ بہ بیند رُخ یار

بعد ازان فرمودند کہ توجہ مرید در میان دو ابرو سے باشد۔ ویرا وہ
 مجموع اوقات و احوال مطلع و حاضر خود داند تا اہمیت و عظمت پیر دروے لہر
 کردہ ہرچہ ملائم حضور وے نسبت از باطن مرید رخت بندد و از رعایت این
 مستحق بجائے رسد کہ حجاب از میان پیر و مرید مرتفع شود و مجموع مرادات
 و مقاصد پیر بلکہ احوال و مواجید وے مبائن و مشاہد مرید گردد۔ مصی
 این کلام دوست مست کثون ^{چون} کرار رسد

ہی فرمودند کہ طریق خلاصی از گرفتاری بخاطر دیہ و مقتضای طبعیہ
 بہ یکے از مسخیر تواند بود۔ اول آنکہ علیٰ اذ اعمال خیر بر خود گیرد و از انچہ این
 طالب مقرر کردہ اند طریق ریاضت اختیار کند۔ دوم حول و قوت خود را از میان
 بردارد و بداند کہ خود را ازین بلیہ خلاص تواند کرد و بر سبیل نیاز و انفتار
 بدوام تفرغ و انکسار بجناب حق سبحانہ رجوع نماید، باشد کہ حق سبحانہ او را
 خلاص ازین بلیہ کرامت فرماید۔ سیوم آنکہ مستمند از باطن و ہمت پیر بود۔
 و دسے ما قبلہ توجہ خود سازد۔ بعد از تقریر از حاضران پرسیدند کہ ازین مسخیر
 طریق کدام بہتر است۔ ہم فرمودند کہ استمداد از ہمت پیر و توجہ وے بہتر است
 زیرا کہ طالب خود را از توجہ حق سبحانہ عاجز دانستہ پیر را وسیلہ این توجہ و
 وصول بجناب حق سبحانہ گردانیدہ است این معنی بحصول نتیجہ اقرب است و انچہ
 مقصود طالب است برای نزد تر مرتفع شود کہ ہمیشہ مستمند از ہمت پیر باشد

ہی فرمودند کہ نزد محققان حق سبحانہ آن بہت کہ پہچ وجہ مد رک
 و مفہوم نہ شود۔ و طریق ادراک وے مسدود باشد و نقل کامل آنکہ پہچ وجہ
 از ضب ادراک نیار آمد برین تقدیر سکوت و آرام از مقتضائے عقل تبا شد
 بیت: دوست دارد دوست این ^{بہ شفتگی}

کوشش بیودہ بہ از خفتگی (رومی)

ہی فرمودند کہ اگر سکوت در صحبت برائے حفظ و آگاہی حق سبحانہ
 باشد و ملاحظہ آنکہ بخونی گفتہ نہ شود آن صحبت بہت بہت در گریہ لایسمعون
 فیہا لغوا اشارتے بہ چنین صحبت واقع است۔ کسانے را کہ دل گرفتار محبوب
 حقیقی شدہ است در تہہ حال دل ایشان با حضرت در مقام مکالمہ و مشابہت
 آت -

ہی فرمودند کہ قنائے طاق را معنی آن است کہ صاحب فنا را
 بہ اوصاف و اتوال خود شعور نہ باشد۔ بلکہ معنی وے آنست کہ نفی اسناد
 و اوصاف و افعال کند از خود بہ طریق ذوق۔ و اثبات کند فاعل حقیقی را
 جل ذکرہ تعالیٰ آنکہ صوفیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرار ہم گفتہ اند نفی اثبات
 جنگ نہ دارد بہ این معنی است و فرمودند کہ مثل این جامہ کہ من پوشیدہ ام
 عاریت بہت و مرا علم غیبت یہ آنکہ عاریت بہت ازین سبب کہ من آن را
 ملہ نہیں سنیں گے اس میں لغو۔

بلکہ خودی دارم یہ آن تعلق دارم۔ ناگاہ مرا علم مشد بہ این کہ این جامہ عاریت
 است فی الحال تعلق من از آن منقطع شد۔ و حال آنکہ لبس من بہ آن جامہ بالفعل
 واقع است جملہ صفات را برین قیاس باید کرد کہ ہمہ عاریت اند تا دل انادون
 حق سبحانہ منقطع گردد و پاک و مہر شود۔

ہی فرمودند عجب دارم از کسی کہ گفتہ است منکر کہ می گوید بنکر کہ
 چہ می گوید۔ بالستی کہ چنین گفتی منکر کہ چہ می گوید بنکر کہ می گوید یعنی فاعل و متکلم
 ازین پردہ مظاہر حق است سبحانہ۔

ہی فرمودند کہ وصیت می کنم ترا اے پسر کب من لعنم و ادب و تقوای
 در جمیع احوال بر تو باد کہ تتبع آثار سلف کنی و ملازم سنت و جماعت باشی و فقہ
 و حدیث۔ و از صوفیان جاہل پرہیزی و ہمیشہ نماز جماعت میگذاری بشر شیک
 امام و مؤذن نباشی۔ ہرگز طلب شہرت مکن کہ در شہرت آفت است۔ و بہ منصب
 مقید مشو و ضمان کسیہ مباش۔ و بقضات مردم در میا و با ملوک و ابناء ملوک
 صحبت مدار و خالقاہ بنا مکن و در خانقاہ نشین۔ و سماع بسیار نفاق پدید
 آرد۔ و بسیار سماع دل را بہ میراند۔ و بر سماع انکار مکن کہ سماع را اصحاب
 سلم بسیار اند۔ کم گوے و کم تور و کم خسپ۔ از شلق بگریزہ چنانکہ از شیر
 بگریزند۔ ملازم خلوت خود باش۔ و با مردان و زنان و مبتدعان و توتوران
 و عامیان صحبت مدار۔ حلال خورد از شہہ بہ پرہیز و تا توانی زن مخواہ کہ طالب

دنیا شوی و در طلب دنیا دین بیا دوی۔ بسیار محنت و از خندہ قمقمہ اجتناب
کن کہ خندہ بسیار دل را بمیراند۔ و باید کہ در ہمہ کس بحکم شفقت نگرے۔ و این
خوردے را حقیر نشمرے۔ ظاہر خود را میارے کہ آرائش ظاہر از خرابی باطن است
با خلق مجادلہ کن و از کسے چیزے نخواہ۔ و کسے را خدمت مفراے و مشائخ را بہال
و تن و جان خدمت کن و بر افعال ایشان انکار منماز کہ انکار ایشان ہرگز
رستگاری نہ دہد۔ بدنیاء و اہل دنیا مغرور مشو۔ باید کہ دل تو ہمیشہ اندوگین
باشد۔ و بدن تو بیمار و چشم تو گریاں و عمل تو خالص و دعائے تو بتضرع و جائے
تو کمینہ و رفیق تو درویش و مایہ تو فقر و خانہ تو مسجد و مولس تو حق سبحانہ۔ و
ہم از کلمات قدسیہ حضرت خواجہ بہت این بہت عبادت کہ بنائے طریقہ خواجگان
قدس اللہ ارواحہم بر آن است۔ ہوش در دم۔ نظر بر قدم۔ سفر در وطن۔ خلوت
در انجمن۔ یاد کرد۔ بازگشت۔ نگہداشت۔ یادداشت۔ و جز این ہمہ پند بہت
و پوشیدہ نماید کہ ہر کلمہ دیگر بہت از جملہ مصطلحات این طائفہ علیہ و آن
وقوف زمانی۔ و قوت عدی دو قوت قلبی بہت کہ جملہ یازدہ کلمہ شود و چون
حضرت بہر حلقہ سلسلہ خواجگانند الہم درین تمام الفاظ مصطلحہ ایشان کہ بہت
طریقہ این عزیزان موقوف بر آن است مرقوم گشت۔

ہوش و در دم و آن آست کہ نفس کہ از درون بر آید کہ از ہر تصور و
آکایہ باشد و غفلت بر آن را نہ باید حضرت مولانا سعد الدین کاشغری قدس اللہ

روحہ فرمودہ اند کہ ہوش در دم یعنی انتقال از نفسہ بہ نفسہ می باید کہ از سر غفلت نہ باشد از سر حضور باشد و ہر نفس کہ میرند از حق سبحانہ خالی و غافل نباشد۔ و حضرت ایشان می فرمودند کہ درین طریق رعایت و حفظ نفس را مہمی داشتہ اند یعنی باید کہ حیج النفاس بر منیت حضور و اسگاہی صرف کنند۔ اگر کسی محافظت نفس نمی کند میگویند کہ فلان کس گم کردہ یعنی طریق درویشی گم کردہ۔ حضرت خواجہ بہار الدین قدس سرہ فرمودہ اند کہ بنا بر کار درین راہ بر نفس می باید کرد چنانکہ اشتغال بوظیفہ ہم زمان حال از تذکرہ ماضی و تفکر در مستقبل مشغول گرداند و نفس را نہ گذارد کہ ضایع گردد و در شہوج و دخول نفس و حفظ ما بین النفسین سعی نماید کہ بہ غفلت نہ رود و بر نیاید۔ رباعی :

اے ماندہ ز بحر علم بر ساحل عین در بحر فراغت بہت و بر ساحل شین
بردار صفی نظر ز موج کونین آنگاہ ز بحر باش بین النفسین

حضرت مخدومی مولانا عبد الرحمن جامی قدس اللہ سرہ السامی در اوایل شرح رباعیات در آورده اند۔ شیخ ابوالجناب نجم الدین کبریٰ قدس اللہ تعالیٰ روعہ در قوارع الجہال می فرماید کہ ذکرے کہ جاری است بر نفوس حیوانات از نفاس ضروریہ ایشان است۔ زیرا کہ در آمدن و فرود رفتن نفس حرفہ اشارت بہ عینیت ہویت حق سبحانہ گفتمہ می شود اگر خوانند و اگر نخوانند ہمین حرفہ است کہ در اکہم مبارک اللہ بہت و الف لام از برائے مبالغہ در ان تعریف پس

می باید که طالب هویت را در نسبت آگاہی بحق سبحانه برین وجه باشد که در و
تلفظ به این حرف شریف هویت ذات حق سبحانه و تعالیٰ ملحوظ باشد و در خروج
و دخول نفس واقف بود که در نسبت حضور مع الله قیوس واقع نشود تا برسد
به آنجا که بے تکلف نگاہداشت ادا این نسبت همیشه حاضر دل او بود و بتکلف نتواند
که این نسبت را از دل دور کند۔ رباعی :

با غیب هویت آمد لے حرف شناس و انقاس ترا بود بران حرف اسرار
باش آگاہ از ان حرف در امید هر اس حرفی گفته شگرت اگر داری پاس
پوشیده نماند که غیب هویت که حضرت مخدومی درین رباعی گفته اند به اصطلاح
اہل تحقیق عبارت است از ذات حق سبحانه تعالیٰ به اعتبار لائقین بشرط اطلاق
حقیقی که متقید نسبت به مطلق نیز ممکن نیست کہ درین مرتبہ هیچ علی و ادراک هرگز
بوی متعین گردد و ازین حیثیت بخود مطلق است۔

نظر بر قدم۔ آنت کہ سالک را در رفتن و آمدن در شرف و سحر او ہم
جا نظر او بر پشت پاے او باشد و نظر او پراگنده نہ شود و بر جائے کہ نمی باید
نستدومی شاید کہ نظر اشارت بر سمت میر سالک بود و در قبال مساننات حق
بطع عقبات خود پرستی۔ یعنی نظرش بہ ہر جا کہ نہی شود فی الحال قدم بر آن نہ
و آنکہ ابو محمد رومی قدس سرہ گفته است کہ اَدَبُ الْمُسَافِرِ أَنْ لَا يَبْذُلَ قَدَمَهُ

راہ مسافر کا ادب یہ ہے کہ اس کا قدم احدت آگے نہ بڑھت۔

اشارت به این معنی است و حضرت مخدومی قدس سرہ در کتاب تحفۃ الاحرار در
منقبت خواجہ بہار الدین قدس سرہ این مضمون را چنین بنظم آورده اند مثنوی
کم زدہ بے ہمدی ہوش دم در نگذشتہ نظرش از قدم
بسکہ ز خود کردہ لبرعت سفر باز نماندہ قدمش از لطمہ
سفر در وطن آن بہت کہ سالک در طبیعت بشری سفر کند یعنی از صفات
بشری بصفات ملکی و از صفات ذمیرہ بصفات حمیدہ اشتغال فرماید حضرت مولانا
سعد الدین فرمودہ اند کہ شخصے خبیث بہر جا کہ رود و انتقال نماید خیانت از او
زائل نمی شود تا انتقال نہ کند از صفات خبیثہ۔ و پوشیدہ نماند کہ احوال مشایخ
طریقیت قدس اللہ تعالیٰ سرہم در اختیار سفر و اقامت مختلف افتادہ است
بعضی از ایشان در بدایت سفر کنند و بعضی در نہایت و بدایت مقیم باشند
و سفر نہ کنند۔ ہر طائفہ را ازین چہار فرقہ در سفر و اقامت نیتہ صادق و غرضی
صحیح است چنانچہ در ترجمہ عوارف مشروح است۔ اما طریقہ خواجگان قدس
اللہ ارواحہم در سفر و اقامت آن بہت کہ در بدایت حال چندان سفر کنند کہ خود
را بملازمت غریبے رسانند۔ پس در خدمت وے مقیم شوند و ہم در دیار خود
کے ازین طائفہ یا بند ترک سفر کردہ بملازمت وے شتابند و سی جیل در تحصیل
ملکہ کما ہی بتقدیم رسانند۔ بعد از حصول صفت ملکہ سفر و اقامت علی السویت
حضرت ایشان می فرمودند کہ مبتدی را در سفر جز پریشانی حاصل نیست وے را

می باید نشست و صفت تمکین می باید کرد۔ بلکه نسبتِ خواجگانِ قدسِ سره بدست
می باید آورد و بعد از آن بهر جا که رود هیچ مانع نیست۔ رعای :

یارب چه خوش است بجهان تندید بے واسطه چشمِ جهان را دیدن
به نشین و سفر کن که لغایت خوب است بے زحمت پاگردِ جهان گردیدن

حضرت مخدومی قدس سره در اشعار و اشعار در شرح این بیت :-

آئینه صورت از سفر دور است کان پذیرائی صورت از تو نیست

چنین فرموده اند که یعنی آئینه صورت که عبارت از آن آئین مصقول است از برای
اطباء صورت ناظر در وے حاجت به آن نه دارد که بجناب صورت سفر کنند
زیرا که وے پذیرائی صورت از جهت صفا و نوریت وجه خود شده است چه در مقابل
وے می افتد در وے می نماید و صورت آن در وے منطبق می گردد و وے حرکت
وے بسوے صورت بمچنین چون آئینه معنوی دل از حشویات صور کونیة تملک
یافت و نوریت صفا وے را گرفت و ظلمات خواصه طبع از وے رائل شود
و در قبول تجلیات ذات و صفات الهیه حاجت به سیر و سلوک نه دارد۔ زیرا که
سیر و سلوک وے عبارت از تقصیه و تقفل وجه قلب است۔ چون به سیر و
صقالت رسید از سفر و سیر و سلوک مستغنی شد۔

هی فرمودند از حضرت خواجہ بہار الدین قدس سره پرسیده اند که
بنابر طریقہ شاربصیت فرمودند خلوت در انجمن۔ بظاہر با خلق و باطن با حق۔

از درون شو آشکارا و از بیرون بیکانه باش این چنین زیباروش کمتر بود اندر جهان
 آنچه حق سبحانہ می فرماید رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ
 اشارت به این مقام است۔ و فرموده اند کہ نسبت باطنی درین طریقہ چنان افتاده
 است کہ جمعیت دل در ملا و صورت تفرقه در خلوت بیشتر از آن بود کہ در خلوت
 شہرت و در شہرت آفت۔ خیریت در جمعیت است و جمعیت در صحبت بشرہ نخی
 کردن یکدیگر۔ و خواجہ اولیاء کبیر قدس سرہ فرمودہ اند کہ خلوت در انجمن آن
 است کہ اشتغال و استغراق در ذکر میرتبہ رسد کہ اگر بیازارد در آید هیچ سخن و آواز
 نہ شنود سبب استیلاے ذکر بر حقیقت دل ایشان۔ می فرمودہ اند کہ سبب
 اشتغال بذکر و اہتمام در مدت پنج و شش روز بہ این مرتبہ می رسد کہ ہمہ آوازی
 و حکایات مردم ذکر نماید و سخن کہ خود گوید ذکر شود۔ بے سعی و اہتمام نمی شود۔

یاد کرد و این عبارت از ذکر اسانی و قلبی است حضرت مولانا سعد الدین
 کاشغری قدس اللہ سرہ فرمودہ اند کہ طریق تعظیم ذکر آن است کہ اول شیخ بدل گوید
 لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ مرید دل خود را حاضر کند و در مقابل دین شیخ
 بدارد و چشم فراز کند و دہان را استوار دارد و زبان را بر کام چسپاند و دندان را بر ہم
 بندد و نفس را بگیرد و با تعظیم و قوت در ذکر شروع کند و بر موافقت شیخ و بدل گوید
 نہ بزبان و در حبس نفس ضرب کند یک نفس سہ بار گوید چنانکہ آن حلاوت ذکر بدل

سہ و ہر کہ ہمیں غافل کرتی اُن کو سودا گری اور نہ بچپا خدا کی یاد سے۔

رسد و حضرت الی شان در بعضی کلمات قدسیہ خود نوشتہ کہ مقصود از ذکر آن است
 کہ دل ہمیشہ آگاہ بہ حق سبحانہ باشد بوضع محبت و تعظیم۔ اگر در صحبت احباب جمعیت
 این آگاہی حاصل شود خلاصہ ذکر حاصل شد مغز و روح ذکر آن است کہ دل بہ حق
 سبحانہ باشد۔ و اگر در صحبت این آگاہی حاصل نہ شود طریق آن است کہ ذکر گفتہ
 شود بہ طریقہ کہ نگاہ داشت این آسان تر بود آن است کہ دم را در زیر ناف
 حبس کردہ بر لب چسپانند و زبان را بر کام بویست کہ نفس در درون بسیار تنگ
 نہ شود و حقیقت دل را کہ عبارت از ان معنی مدرک در آن است کہ بر طرف می
 رود و اندیشہ دنیا و مصالح دنیا و می ہم اومی اندیشید و طرنت العین اورا بہ
 آسمان رفتن و تمام عالم را سیر کردن میسر است انہمہ اندیشہ بیزار سازد و ویرا
 متوجہ گوشت پاره کہ بر صورت صنوبر بہت گرداند و او را بذکر گفتن کند باین طریقہ
 کہ کلمہ آلا بطرف بالا کشد و کلمہ آلا را بدست راست حرکت کردہ کلمہ لا الہ
 الا انت بر دل صنوبر زند چنانکہ در دست او تمام اعضاء رسد و در ذروت نفی
 وجود جمیع وجود محدثات را بنظر فنا و ناخواستن مطالعہ ہاید کرد و در اثبات
 وجود حق سبحانہ بنظر بقا و مقصود سے مطالعہ ہاید نمود و جمیع اوقات را
 مستغرق آن ذکر ہاید گردانید و بی شغل از ان باز نہاید ماند تا ابداً تکرار
 کلمہ توحید در دل قرار گیرد و ذکر صفت لازمہ دل گردد۔

۱۰ ہیکل چسپنے کی مدت میں

بازگشت و آن آن سرت که ہر بارے کہ ذکر بزبان دل کلمہ طیب را
 گوید در عقب آن بہمان زمان گوید کہ خداوند مقصود من تویی و رضای تو۔ زیرا کہ
 این کلمہ بازگشت یعنی کلمہ ہست ہر خطے کہ بیاید از نیک و بد تا ذکر او خالص ماند
 و سراوازا مسوا فارغ۔ و اگر مبتدی دیبایت ذکر کلمہ بازگشت اوصاف صدقہ
 نیابد باید کہ ترک آن نہ کند۔ زیرا کہ بتدریج آثار صدق لہجوری آید خدمت
 مولانا غلام الدین علیہ الرحمۃ کہ از جملة اصحاب حضرت مولانا سعد الدین قدس سرہ
 بودند۔ می فرمودند کہ در مبادی احوال کہ از حضرت مخدومی تعلیم ذکر گرفته بودم و در
 ذکر بازگشت مامور شدہ چون می گفتم خداوند مقصود من تویی و رضای تو۔ مرا ازین
 گفتن شرم می آمد۔ زیرا کہ درین قول صادق نہ بودم و بصریح می دانستم کہ دروغ می
 گویم۔ روزی درین خیال انتادہ بودم پیش ایشان رفتم فرمودند نزد شیخ بہار الدین
 عمری روم در ملازمت ایشان رفتم چون نشستہ شیخ فرمودند سالک ہر چند از خود
 صدق در طلب نیابد لکن می باید گفت خدا یا مقصود من تویی۔ تا وقتیکہ حقیقت
 ظاہر شود۔ چون الیش سنہت شیخ می آمدم حضرت مخدوم فرمودند شیخ اہل جذبہ
 اند و اصطلاح نمی دانند۔ معنی این سخن برین پوشیدہ ماند بعد از آن مدتہ ظاہر شد
 کہ غرض ایشان از آن سخن این بود کہ شیخ بہرین جذبہ تربیت یافتہ اند نہ بطریق سلوک
 و طریق ارشاد نمی دانند زیرا کہ ہنوز محل آن نہ بود کہ شیخ آن را بہ فقیران بکنند بہت
 آنکہ از شیخ نہ شنیدہ بودم و بازگشت آن کلمہ را از او سہ سوز و نیازی گفتم و دران

گفتن نخل و منفعل. و چون از شیخ شنیدم آن موزون نیاز و بحالت و انفعال نماید.
 وقوف زمانی. حضرت خواجہ بہارالدین فرمودہ اند وقوف کارگذارندہ
 راست است است کہ بندہ واقف حال خود باشد کہ در ہر زمانے نسبت و حال او بہ نسبت
 موجب شکر است یا موجب مذمت و حضرت مولانا یعقوب چشتی فرمودہ اند کہ حضرت
 خواجہ بزرگ اعنی خواجہ بہارالدین قدس سرہ مدار حال قبض استغفار فرمودند
 و در حال بسط شکر. و فرمودند کہ رعایت این حال و وقوف زمانی است. و ہم حضرت
 خواجہ بزرگ فرمودہ اند بنا کار سالک را در وقوف زمانی بر ساعت نہادند
 یا یا بندہ نفس شود کہ بجنوری گذرد یا بغفلت. اگر یہ نفس بنا کند در یا بندہ این
 دو صفت شود. وقوف زمانی نزد سونہ قدس الشہر ہم عبارت از محاسبہ
 است کہ ہر ساعتی بچہ بر ما گذشتہ است محاسبہ فی کلمہ غفلت بیت و جنوری بیت
 فی بنیم کہ ہمہ نقصان است باز نشستہ می کنم و عمل از سر گیرم.

وقوف عددی و آن عبارت از رعایت عدد است و ذکر خواجہ
 بزرگ خواجہ بہارالدین قدس سرہ فرمودہ اند کہ رعایت عدد در ذکر قسبی
 برائے سبع خواطر متفرقہ است و اینچہ در کلام خواجگان قدس اللہ ارحمہم واقع
 است کہ فلان مر فلاں را بہ وقوف عددی امر فرمودہ است مقصود ذکر قلبی است
 یا رعایت عدد نہ خود رعایت عدد. و در ذکر قسبی ذکر در یک نفس سہ کرت
 یا پنج کرت یا ہفت کرت تا بہست و یک کرت گوید. عدد طاق را لازم شمارد.

و حضرت خواجہ غلام الدین عطار قدس سرہ فرمودہ اند بسیار گفتن شرط نیست
 باید کہ ہر چہ گوید از سر و قوت و حضور ہا شد تا قائمہ بران مرتب شود و چون
 در ذکر قلبی از نسبت و یک بگذرد و اثر ظاہر نہ شود دلیل باشد بر بے حالی آن عمل
 و اثر ذکر آن بود کہ در زمان لغنی وجود بشریت منفی شود و در زمان اثبات اثر سے
 از آثار تصرفات جذبات الوہیت مطالعہ فراید و آنکہ حضرت خواجہ بزرگ فرمودہ
 اند کہ وقوت عددی اول مرتبہ علم لدنی ہست می تواند بود کہ نسبت با اہل ہدایت
 اول مرتبہ علم لدنی مطالعہ این آثار تصرفات جذبات الوہیت بود کہ حضرت خواجہ
 غلام الدین فرمودہ اند چہ آن کیفیت و حالتی است کہ موصل بہت بہ مرتبہ و علم قرین
 لدنی دران مرتبہ کمشوت می شود و نسبت با اہل نہایت و قوت عددی کہ اول مرتبہ
 علم لدنی باشد کہ ذاکر واقع شود یہ ہر سریان واحد حقیقی در مراتب اعداد کوئی
 ہمچنان کہ واقع ہست بر سریان واحد عددی در مراتب اعداد حسابی بہ نسبت
 اعداد کون و صورت کثرت نمائشی ہست $\frac{۱}{۲}$ کل واحد یکجائی یکجائی اشارہ
 ویکے اند کہ بر محققان این مضمون را چنین گفتہ اند۔ قطعہ
 کثرت چونیک در نگری عین وحدت ہست $\frac{۱}{۲}$ اشکے مانند این گرترا شکے ہست
 در ہر عدد کہ بنگری اندر سے اعتبار $\frac{۱}{۲}$ گرترا شکے بہ سنی کہ در مادہ ویکے ہست
 و در شرح رباعیات فرمودہ اند۔ رباعی:

سب میں ایک ہی اپنی پوری شان سے تجلی نلے۔

در مذہب اہل کشف و اریاب خود ساری است در ہمہ افراد بحر و
 زیرا کہ عدد گر چہ بدون است زحد ہم صورت و ہم مادہ اش است احد
 و بحقیقت این وقوف است کہ اول مرتبہ علم لدنی است۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔
 پوشیدہ تانکہ علم لدنی علمے است کہ اہل قرب را بہ تعلیم الہی و تفہیم ربانی معلوم و
 مفہوم می شود نہ بدلائل عقلی و شواہد نقلی۔ چنانچہ کلام قدیم در حق حضرت علیہ السلام
 فرمودہ کہ وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا و فرق در میان علم یقین و علم لدنی
 آن است کہ علم یقین از ادراک لوز ذات و صفات الہی است و علم لدنی کنایت از
 ادراک معانی و فہم کلمات از حق سبحانہ و تعالیٰ بطریق الہام است۔
 وقوف قلبی۔ دآن بر دو معنی محمول است یکے آنکہ دل ذاکر واقف و
 آگاہ باشد بحق سبحانہ و تعالیٰ و آن از مقولہ یادداشت است و حضرت ایشان
 در بعضی از کلمات قدسیہ خود نوشتہ اند کہ وقوف قلبی عبارت از آگاہی و حاضر
 بودن دل است کہ دل را هیچ پالیستی غیر از حق سبحانہ نباشد و جای دیگر فرمودہ اند
 کہ در حین ذکر ارتباط دآگاہی بذكر شرط است و این آگاہی را شہود و وصول
 و وجود و وقوف قلبی می گویند۔ و معنی دوم آنست کہ ذاکر از دل واقف
 بود یعنی در اثناسے ذکر متوجہ بہ این قطع محکم عنویری الشکل شود کہ او را
 بہ مجازہ دل نی گویند و در جانب بسیری مجازی لیستان پپ واقع است و او را
 لہ اور سکھا یا مٹھا ہم نے اُن کو اپنے پاس سے علم۔ لہ پارہ گشت مخدوشی شکل کا۔

مشغول و گویا بذر گردانند و نگذارند که از ذکر و مفہوم ذکر غافل و ذاہل گردد۔
 و حضرت خواجہ بہار الدین قدس سرہ در ذکر حبس نفس و رعایت عدد لازم نمی
 شمرده اند۔ اما وقوف قلبی را بہر دو معنی کہ گفتہ شد مہم نمی داشتند و لازم نمی شمرڈ
 اند۔ زیرا کہ خلاصہ آنچه مقصود است از ذکر در وقوف قلبی است۔ بہت :
 مانند مرغی باشد ہان بر بستیہ دل پاسبان کز بستیہ دل زایدت مستی و ذوق و قہقہ
 نمی فرمودند کہ طریق توجہ طائفہ علیہ خواجگان قدس التدار و انہم
 و پیر و شل نسبت باطنی ایشان چنان است کہ ہر گاہ کہ خواهند کہ بہ آن اشتغال
 نمایند اولاً صورت آن شخص کہ این نسبت از ویافتہ باشند در خیال در آورند
 تا آن زمان کہ اثر حرارت و کیفیت معبود ایشان پیدا شود بعد از آن خیال را نفی
 نکنند بلکہ اورا نگاہ دارند و چشم و گوش و ہمہ قوی متوجہ بہ قلب شوند کہ عبارت
 است از حقیقت جامعۃ النسانی کہ مجموع کائنات از علوی و سفلی مفصل آن است
 اگرچہ آن از حلول در اجسام منزہ است۔ اما چون نسبتہ میزان او و میان این قطعہ
 نعم صنوبری باید نمود و چشم و فکر و خیال ہمہ قوی را بران باید گماشت و حاضران
 باید بود و برد بدل باشد۔ اشک نداریم کہ درین حال کیفیت غلبت
 دہ خودی و نمودن آغاز می کند۔ آن کیفیت را فرض باید کرد و اپنے آن
 رفتن دہر فکرے کہ در آید متوجہ بحقیقت قلب خود نفی آن کردن و بہ آن جزوے
 مشغول نامیدن و در آن محل بکی در گزین تا آن نفی شود البتہ بہ صورت آن

شخص باید کردن دآن را نگاہداشتن تا باز آن نسبت پیدا شود آن زمان خود
 آن صورت نفی می شود۔ اما باید کہ شخص متوجہ آن را نفی کنند و اگر چہ بہ آن صورت
 و سادہ نفی نہ شود چند نوبت بہ اہم یا متعال بحسب معنی در دل مشغول شود
 و اگر بہ این نیز واقع نہ شود درون چند نوبت تامل کلمہ لا الہ الا اللہ برہن
 طریق کہ لا موجود الا اللہ تصور کند دآن دہمومہ کہ مشوش او باشد از ہر نوع
 کہ باشد چون موجود نیست از موجودات ذہنی بہ تحقیق آن را بحق سبحانہ قائم بیند
 بلکہ عین حق داند زیرا کہ باطل نیز بعضی از ظہورات حق است و شک نسبت
 نہ بہ آن تامل ذوقی شود و نسبت عزیزان قوت گیرد دآن زمان مگر نیز نفی
 کند و بحقیقت بے خودی متوجہ شود و از بے آن رود اگر بہ آن ذکر لا الہ الا اللہ
 در دل بگوید و صغوری نیابد بدل بجد چند نوبت بگوید واللہ را مدد دہد و بدل
 فرو برد و آن مقدار مشغول شود کہ بسیار طول نشود و چون بنید کہ ملول خواہد
 شد ترک کند و بداند کہ مادام کہ غیبت و بے خودی و نسبت عزیزان در ترقی
 باشد فکر در حقایق اشیاء و توجہ بجزئیات عین کفر است۔ مصیع:

با خودی کفر و بے خودی دین است

بلکہ فکر در اسماء و صفات حق سبحانہ نباید کرد درین دم و اگر نیز می رسد آن
 نفی باید کردن بہ این طریق کہ گفتہ شد۔ اگر کسی گوید کہ درین صورت نفی حق
 لازم می آید جواب می گوئیم کہ حق را براسے حق نفی می توان کرد۔ چنانچہ حضرت

خواجہ بزرگ قدس اللہ سرہ فرمودہ اند پس اگر فکر حق صرفت باشد ہر چند کہ
نفی کنی باید کہ زیادت شود زیرا کہ حق بہ نفی کس منفی نہ شود والا زائل گردد و نیز
مطلب روحانیت این طائفہ علیہ توجہ بہ نفسی است کہ سرحد دادی حیرت و تامل
تجلی انوار ذات است۔ اور ادران مقام وجود سے کمی باید و فکر در اسرار و صفات
شک نیست کہ ازان مرتبہ فروتر است۔ و باید کہ گفتگو سے واکل و شرب و ہنہ
حالات آن شیفیت جامعہ خود را الفی العین خود سازد۔ و ادر حاضر دانہ
و بصورت جردی از حضرت جامعہ خود غافل نہ شود بلکہ ہمہ اشیاء را بوقت و مکان
داند و سعی کند کہ آن را در ہمہ مستحسناات و مستقبحتات شاہد نماید تا بجای
رسد کہ خود را در ہمہ بیند و اشیاء را آئینہ جمال با کمال خود داند بلکہ ہمہ را
اجزائے خود یابد۔ مصواع:

جزو درویش است جملہ نیک و بد

و در حالت سخن گفتن نیز باید کہ اذین مشاہدہ غافل نشود بلکہ گوشہ دل او بیدار
سوے باشد و اگر چہ ظاہر او بجز ہائے دیگر مشغول باشد چنانچہ فرمودہ اند: سیت
از دروں سو آشنار د از برون بگیا باش۔ این پنیں زیاروش کم می بود اندہ جہان
و ہر چند حکمت بیشتر باشد این نسبت سے بہتر گردد و چون بہ مرتبہ برسد کہ آرزو
سیان دل و زبان تواند کردن و خلعت اورا حجاب از حق نہ شود و حق حجاب را رخنہ
نگردد آن زمان تواند کہ بصفت جذبہ در دیگران تصرف کند و اجازت ارشاد

و عوت خلق بحق آن کس را باشد کہ بہ این مرتبہ رسد و باید کہ خود را از غضب
اندک نگاہدارد کہ در راندن غضب طروت باطن را از نور معنی تہی و خالی می سازد
اگر غضب واقع شود یا تصور سے دست دہد کہ در تہ قوی جاری شود و ہر رشتہ
نیست گم گردد یا ضعیف شود۔ غسل ہر آرد و اگر قوت مزاج دفا کند بہ آب ہر کہ
بسیار صفائی دہد و الا بہ آب گرم و جامہ پاک پوشیدہ و در جائے خالی دورست
بگذارو و چند نوبت بقوت نفس بر کشد و خود را خالی سازد و بعد ازان بہمان
این متوجہ شود و در ظاہر نیز پیش حضرت جامعہ خود تفرغ کند و بکلی توجہ نماید
و بداند کہ این حقیقت جامعہ مظاہر مجموع ذات و صفات حق است نہ ازان کہ
حق سبحانہ حلول کردہ بلکہ بمنزلہ صورت است در مرآۃ۔ پس این تفرغ بہ حقیقت
نزد حق سبحانہ باشد۔ این لطیفہ از الفاس مبتہ کہ حضرت مولانا سعد الدین کاشغری
قدس اللہ سرہ مرقوم گشت۔

می فرمودند کہ ہر گاہ کہ موئے بر تن تو بواسطہ حاک متغیر و متاثر
نی شود از پے آن موئے باید رفت۔

می فرمودند کہ خدمت مولانا نظام الدین علیہ الرحمۃ می گفتند کہ
نکوت النفع است از کلام۔ زیرا کہ از ہر سخن حدیث النفس حاصل می شود۔ فیہ
الہی ہرگز منقطع نیست۔ مانع دریافت آن فیہ حدیث النفس است۔ در صحبت
اولیاء اللہ دل خود را از حدیث النفس نگاہ باید داشت۔ زیرا کہ گوشہ است

ایشان را کہ آن حدیث را بہ آن می شنوند و مشوش و متشتت می شود
 کسی کہ بمطالعہ کتابی مشغول است اگر یکے از خارج سخن گوید مشوش و متشتت می شود
 بلکہ اگر نگے بر روی ورق نشیند تشوش می یابد۔ جمعے بر سبیل دوام توجہ مشغول
 بجناب حق سبحانہ می دارند ہر آئینہ حدیث النفس مشوش می شود ایشان را
 نمی گذارد کہ مشغولی کنند۔

مولوی می گفتند کہ روزے شیخ از من پرسیدند کہ ظلم چیست گفتہ
 وضع شے در غیر موضع۔ فرمودند کہ دل محل یاد کردن حق است ہر چہ غیر حق است
 در اینجا ظلم است۔ می گفتند کہ شیخ از من پرسیدند کہ ذکر کدام است گفتہ
 "لا الہ الا اللہ" فرمودند ماہذا الذکر عبادت گفتہ پس فرمایند۔ فرمودند کہ ذکر
 آن است کہ بدانی کہ نمی توان دانست۔ وہم شیخ فرمودند کہ روزے در جہل می باشد
 آورد و نیت نماز چنین می باید کرد کہ خداے پرستم کہ نمی دانم اللہ اکبر
 در معنی این سخن کہ بعضے اکابر گفتہ اند سُبْحَانَ مَنْ لَمْ يَجْعَلْ
 الْخَلْقَ سَبِيلًا اِلَّا بِاَنْ يُعْزِزَ عَنْ مَعْرِفَتِهِ۔ می فرمودند کہ عجز از معرفت
 آن است کہ معلوم گردد کہ لَا يَعْرِفُ اللّٰهُ اِلَّا اللّٰهُ بمعنی معرفت مقتضی ترکیب
 انسانی نیست۔ آنچه در ترکیب انسانی ظاہر است از معرفت از ان انسان نیست
 ۱۔ پاک ہے وہ جس نے نہیں کیا مخلوق کے لیے کوئی راستہ مگر اپنی معرفت سے عاجزی اور
 درماندگی کا۔ ۲۔ اللہ کو اللہ ہی جانتے ہیں۔

بلکہ انسان آئینہ شدہ ہے کہ دروے صورت معرفت حق سبحانہ عکس انداختہ
ست۔ اوچنین بجز منافی معرفت انسان نیست۔ چنانچہ بعضے گمان بردہ اند کہ
غیر از معرفت اہل است و این باطل است۔

می فرمود ذل حق سبحانہ عتایت فرمودہ چیزے چند از صفات بہ بندہ
نسبت کردہ و وعدہ و وعید را بران متفرع گردانیدہ و کمال بندہ جز در ان
یست کہ غایت سعی بجای می آرد و سگی و تمامی خود را در سلوک طریقہ مستقیمہ
مروت کردہ خود را بجای رساند کہ داند کہ آنچه اورا حق سبحانہ بہ آن منسوب
نہ از آن اوست۔ درویشی بسیار لیکن مردم اورا در و دراز گردانیدہ اند
روزی از اعزہ در مجلس حضرت ایشان پرسید کہ اکابر صوفیہ قدم بر اللہ
اردا ہم گفتہ وجودے جز وجود حق و ہستی مطلق وجود نیست و ظاہر از پردہ مظاہر
یکے است بنا برین تحقیق مخالفت و منازعت اہل اسلام با اہل کفر برے عیسیت
حضرت ایشان باین دو بیت مثنوی جواب آن غریزہ گفتند۔ مثنوی

چونکہ بے رنگی امیر رنگ شد موسیٰ با موسیٰ در جنگ شد

ہر بے رنگی رمی کان داشتی موسیٰ و فرعون دارند آشتی

می فرمودند کہ واقفان سر قدر مستہر کنند یعنی بعد از علم باین فی
کہ مجموع معدوم اند و ظاہر بصورت مجموع اوست بیا سودند بچو آبے کہ در
انہار و جدا دل است یعنی بعد از ان کہ دانست کہ از انبساط بحر محیط اوست

اور لذت و ذوقے بر رسیدن به اصل خود که محیط است حاصل شد و در راحت افتاد و
چون بداستی که ظل کیستی فارغی گرمی و گرمی دگر زیستی

و قتی که ترک خود پرستی می فرمودند می خواندند مصیع هر چه بین از دوست بین با دشمنان و کینه
و قتی که بیان شریعت میکردند و از ذکر هر منعی می فرمودند می خواندند مصیع : لغز کینه
زن که نزدیک است یار و قتی که بیان قابلیت میکردند خواندند مصیع
بقدر روزنه افتد بخانه نود قمر در بیان ضعف ارادت طالبان می خواندند
بیت : گوارا بابل رفتند و شهر عشق شد خالی و جهان پر شمس تبریز است کومری چو مولی
در بیان این معنی که بسے کسان را بواسطه التفات این طائفه ذوق
حاصل شده و به اندک ترک ادبی آن ذوق نماند - بیت :-

برده لبوی و دوات آمده بود چون توکز با ختی کسے چه کند
در بیان شکایت از قید بشری می فرمودند که بر درمزار شیخ ابو بکر
فخار شاشی علیه الرحمہ نوشته دیدم که قطعه :
دانی چه حکمت است که فرزند از پدر منت ندارد آرد هوش روز و شب و روز
یعنی درین جهان که محل حوادث است در محنت و جود تو آورد و مرگ
و قتی که بیان طریقه رابطه میکردند این ابیات از شنوی خواندند شنوی :
آن یکے را روے او شد روے مے هست وان یکے را روے او خود روی او هست
روے هر یک می نگر می دار پاس بو که گری تو ز خدمت روشناس

رسالہ مراتب سستہ

مولانا عبدالرحمن جامی رح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

فَافِي الْوُجُودِ الْأَعْيُنُ وَاحِدَةٌ هِيَ حَقِيقَةُ الْحَقِّ وَوُجُودُهُ
 وَهُوَ الْمَوْجُودُ وَالْمَشْهُورُ وَهَذِهِ الْحَقِيقَةُ الْوَاحِدَةُ لَهَا
 مَرَاتِبُ ظُهُورٍ وَبُرُوزٍ لَا تَنَاهِي أَبَدًا فِي التَّعَيُّنِ وَالْكَوْنِ اِثْنَانِ
 مَسْأَلَتُهُ إِلَى الْحَقِّ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَثَلَاثَةُ مَسْأَلَتُهُ إِلَى
 الْكَوْنِ وَوَاحِدَةٌ هِيَ الْجَامِعَةُ بَيْنَهُمَا - الْمُرْتَبَةُ الْأُولَى مُرْتَبَةُ
 الْغَيْبِ الْأَوَّلِ وَهُوَ التَّعَيُّنُ الْأَوَّلُ يَعْنِي تَعَقُّلُ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ
 أَنْفُسُهُ بِنَفْسِهِ وَإِدْرَاكُهُ لَهَا مِنْ حَيْثُ تَعَيَّنَ وَعِلْمُهُ بِهَا دَرَجَاتٍ
 بِجَمِيعِ الصِّفَاتِ وَالتَّعَيُّنَاتِ وَالْمَاهِيَاتِ عَلَى السَّبِيلِ الْجَمْعِ وَ
 الْإِجْمَالِ - الْمُرْتَبَةُ الثَّانِيَّةُ مُرْتَبَةُ الْغَيْبِ الثَّانِي وَهُوَ التَّعَيُّنُ

الثانی یعنی تحققُ الاشیاء و تمیزها و ثبوتها فی حضرة علم
الازی و ظهورها یعالَم بِها علی وجه التفصیل و الفرق لا
لا نفسها ولا لامثالها۔ المرتبة الثالثة مرتبة الارواح
وهی مرتبة ظهور الاشیاء الکوینیة البسیطة لنفسها و
لامثالها بحیث تكون الارواح مدركة الاعیانہ
التمیزات حقایقها۔ المرتبة الرابعة مرتبة المثل
وهی مرتبة وجود الاشیاء الکوینیة المركبة اللطيفة
التي لا تقبل التبعض والتجزی والایتیم والحرق۔
المرتبة الخامسة مرتبة الأجساد وهی مرتبة وجود
الاشیاء الکوینیة المركبة کیفیة التي تقبل التبعض و
التجزی والایتیم والحرق۔ المرتبة السادسة هی المرتبة
الجامعة لجميع المراتب وهی مرتبة الانسان۔

فصل۔ بدان ارشدك الله الرشید كه عالم ارواح و قسم ان
قسم آنكه بعالم اجسام بوجه ازوجه تعلق ندارند باعتبار تدبیر و تصرف
الیشان را كرو بیان گویند۔ والیشان نیز دو قسم اند قسمی آنند كه از عالم و عالم
پنج خبرند دارند ^{تقد} هاءوا فی جلال الله و تفردوا فی جمال الله تبار
و تمجد والیشان را ملائكة مسمی خوانند۔ و قسم دیگر آنند كه اگرچه بعالم اجسام

تعلق ندارند و در شہود قیومیہ شقیۃ و منجیہ اند۔ اما حجاب بدرگاہ الوہیت و
وسائط فیض ربوبیت اند و ایشان را ملائکہ جبروتیہ خوانند و در صفت اول
ایشان روح اعظم است کہ اورا عقل اول میخوانند و در صفت اخیر ایشان
روح القدس است کہ اورا جبریل میگویند و قسے دیگر آتند کہ بعالم احسان
دارند باعتبار تدبیر و تصرف ایشان را ملکوت خوانند۔ و قسے دیگر آتند کہ در
ارضیات تصرف میکنند و ایشان را ملکوت ادنی گویند۔ و ارواح ناری نیز اند
ملکوت ادنی اند کہ ایشان را جن و شیطان خوانند۔ و بعضے از ایشان قابل
تخلیف اند و بعضے قبول کننده روزه و نماز اند و بعضے کافرانند و بعضے نہ۔

فائدہ۔ عالم مثال واسطہ است میان عالم ارواح و عالم اجساد و
جماعتی از عالم ارواح عالم خیال خوانند۔ و آن را پیش محققان تفصیل است
بعضے از آن است کہ قوت متخیلہ انسانی در ادراک آن شرط است و آن را متصل
گویند و بعضے از آن است کہ قوت متخیلہ انسانی در ادراک آن شرط نیست
و آن را خیال منفصل میخوانند تجسید ارواح و تشخیص اخلاق و اعمال و ظهور
معانی بطور ملامتہ و شہود ذوات مجردہ در صور اشباح جسمانی ہم درین عالم بود
و ظهور جبریل در صورت وحیہ کلی و دیگر ارواح ملائکہ و شہود صفای اسلام و
السلوة علیہ و دیگر انبیاء و اولیاء ہم درین عالم باشند و همچنین بہت صورتها
در اینها و چیز ہاے سانی ظاہری گردد و ہر موجودے درین عالم مناسب

این عالم صورتی دارد و حکم دے شامل بہت جملہ مراتب را از افلاک و
 ارکان و جماد و نبات و حیوان و انسان و کواکب و جن و شیطان و
 النفوس الی انسانیتہ الکاملۃ الینما تنشأ کلون فی هذا العالم
 بأشکال غیر آشکارہم المحسوسۃ و ہم فی دارالدنیا یظہرونیما
 علی من یرون الظہور علیہم لقوت انساخہم من الابدان
 و بعد الانتقال الی الآخرۃ یزداد تلك القوة الارقیاع
 المانع البدنی فیہا لایعہم المسایمون بالبدن لای

(ترجمہ: و نفوس انسان کہ کامل اند نیز صورت می کنند درین عالم البتہ
 سوائے صورت ایشان کہ دیدہ می شود و ظاہر و البیان در حیات دنیا ظاہر
 می کنند آن صورت را کہ می نمایند ظہور را بر آن کس براسے قوت برآمدہ
 روح ایشان از بدنہا و پس نقل کردن روح بسوے آخرت زیادہ می شود.
 این قوت براسے دور شدن مانع بدنی پس این گروه کہ از صورت بدل می
 شوند ایشان مسلمان اند کہ ایشان را ابدال گویند۔

قائدہ۔ اَعْلَمُ أَنَّ عَالَمَ الْمَثَالِ يُشَبَّهُ بِالْجَوْهَرِ الْمُسَمَّنِ
 فِي كَوْنِهِ مُحْسُوسًا مَقْدَارِيًّا وَ بِالْجَوْهَرِ الْمَجْرَدِ الْعَقْلِيِّ الرَّوْحَانِيِّ
 فِي كَوْنِهِ لَطِيفًا اَزَارِيًّا وَلَيْسَ بِمَجْمُوعٍ مُرَكَّبٍ مَادِّيٍّ وَ
 بِجَوْهَرِ مُجَرَّدٍ عَقْلِيِّ لِأَنَّهُ بَرَزَخٌ بَيْنَهُمَا وَ كُلُّ مَا هُوَ

بَرَزَخُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ لِأَنَّ بَدَأَ أَنْ يَكُونَ غَيْرُهُمَا وَلَهُ النِّسْبَةُ
 بِكُلِّ مِنْهُمَا وَقَدْ صَرَّحَ الشَّيْخُ فِي الْفَتْوَحَاتِ بِأَنَّ هَذَا الْبَرَزَخُ
 غَيْرُ الْأَوَّلِ لَا مَكَانَ ظُهُورِ مَا فِي الْأَوَّلِ فِي الشَّهَادَةِ وَارْتِنَاعِ
 رُجُوعِ مَا فِي الثَّانِي إِلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ وَقَلِيلٌ مَنِ يَكْشِفُ
 بِمَخْلَافِ الْأَوَّلِ وَبِهَذَا يُشَاهِدُ كَثِيرٌ مِنْهُمَا الْبَرَزَخَ الْأَوَّلَ فَيَعْلَمُ
 مَا يَقَعُ فِي الْعَالَمِ مِنَ الْحَوَادِثِ وَلَا يَقْدِرُ عَلَى مَكاشِفَتِهِمْ أَحْوَالِ
 الْمَوْتِ إِلَّا بِأَقْطَابِ الْأَفْرَادِ .

فَالْمَعْنَى - عَالَمِ اسْجَادِ وَتَقَرُّبِ - عُلُوبَاتِ وَتَسْفِيَّاتِ - أَمَّا عُلُوبَاتِ
 چُونِ عَرْشِ دَرَسِ وَكَوَاكِبِ وَافْلَاكِ بِاتِّفَاقِ اِهْلِ كَشْفِ وَشُودِ - وَتَسْفِيَّاتِ
 کَرَسِ طَبِعی اندنه عنصری والبتہ قابل کون وفساد نیستند چہ سطح کرسی زمین ثابت
 است وعرش سقفت بہشت چنانکہ انا اشارت حدیث نبوی و دلالت قرآن
 مجید مفہوم می گردد - اما کو اکب دیگر و افلاک قابل کون وفساد و خرق و التیام
 اند - اما سفلیات چون بساط عنصریات و آثار علوی مانند آتش و باد و آب و
 خاک و برق و رعد و ابر و باران و مرکبات چون جماد و نبات و حیوان و انسان
 غنوم و خصوص در ادراک اکثر آن مشترک اند - اما حقایق ملکوت بر خواص
 را بران اطلاع نہ بود و همچنین خواص دیگر کہ توابع عالم اجسام اند چون حرکت و
 سکون و ثقل و خفت و لطافت و کثافت و الوان و انوار و حرارت و السوات

وردانج وعلوم والذراع واصناف -

فصل - الحقیقة الانسانیة حاضرة لجمیع المظاهر

فی کل المراتب فان المرتبة الاولى اعنی الیقین الاول یوجد فیها العلم بالذات ولبسائر الصفات والتعینات والاثبات علما جمالیاً غیر تفصیل - و فی المرتبة الثانية عین الیقین الثانی یوجد فیها العلم بالجمیع علما تفصیلاً و فی المرتبة الانسانیة یوجد جمیع ما فی هذه المراتب لا شتمالها علیها وعلى معنی احدیة الجمعیة الکمالیة الاتی لا یتصور الزیادة علیها من جهة التمام والکمال - فظهر ان الصورة الکمالیة الالهیة الظاهرة بحسب جمیع هذه المظاهر والمشاهد لا یمکن ظهورها من حیث هی کذلک الا فی هذا المظهر والمشهد اگر وجود حق سبحانه تعالی مراعات اعتبار کنی ظاهر در دے احکام و آثار اعیان است نه اعیان قائمها ما شمتت و ائحیة الوجود من حیث هو و جود کما هو شان المراءات - و اگر اعیان را مراتب اعتبار کنی ظاهر در دے اسما و صفات و شیونات و تجلیات و جود است نه وجود من حیث هو و جود و نه اعیان کما غرقت من شان المراءات - پس وجود حقیقی و اعیان ثابت هر دو از لا و ابدا در مرتبة بطون اند و ظاهر احکام و آثار

اعیان اند یا اعتبار اول اسماء و صفات و شئیونات و تجلیات و جود حق سبحانہ
و تعالیٰ بہ اعتبار ثانی ۔

داجب بجلوہ گاہ عیان ناہادہ گام	مکن ز تنگناے ادب تا کشیدہ رخت
برلوح صورت آمدہ مشہود خاص جام	در حیرتم کہ این ہمہ نقش عجیب چیست
برداشتہ ز جلوہ احکام خویش گام	ہر یک نمقتہ لیک زمرأت اند گر
در جام عکس بادہ و در بادہ نگ جام	بادہ نہان و جام نہاں آمدہ پدید

رسالہ تحفہ مرسلہ

کہ حضرت شیخ ابوسعید مخزومی برائے حضرت پیر عبدالقادر جیلانی
فرستادہ بود

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتخلى عن الكافرين
والسلام على المظهر الاثم محمد صلى الله عليه وسلم واليه
اجمعين۔ اما بعد۔ می گوید بنده گنگار محتاج به شفاعت نبی مختار صلی اللہ
علیه وسلم شیخ محمد مبارک مخزومی مشہور بہ ابوسعید بن شیخ علی معروف بہ فضل اللہ
مخزومی علمی بن شیخ رضی الدین بن ابی خالد بن شیخ مہران طوسی این قدریت
در تبحر و تہذیب و تہذیب کہ جمع کردہ ام برائے فرزند نیک عبدالقادر جیلانی تا آو
شود بر حقیقت با۔ یہ محض فضل دکر م ادب و سباحت و تعالیٰ و گردانیدم ثواب آن
برائے روح پاک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و نامیدم اورا بہ تحفہ مرسلہ
یعنی فرستادہ شدہ بہ سوسے بنایب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ و سوال می کنم

اللہ تعالیٰ را کہ برساند ثواب او بوسے صلی اللہ علیہ وسلم کہ بہ تحقیق او بہ ہر شے قادر است و با جابت لایق۔

بدانید اسے برادرانم سعادتمند کند شمس را اللہ تعالیٰ و ما را کہ حق سبحانہ ہمہست وجود و آن وجود را نیست شکل و نہ کرانہ و نہ اندازہ و با وجود این ہمہ طور می کند و تجلی می نماید بہ شکل و کرانہ و تخریجی شود از انچه بود بروی از عدم کرانہ و شکل بلکہ در محال همچنان است کہ بود از ازل۔ و وجودی کہ است و ایا ما مختلف و متعدد و این وجود حقیقت جمع موجودات و باطن آن و بین کائنات تا کہ یک زتہ زانی نیست از آن وجود و آن وجود بمعنی تحقق و حصول نیست کہ این از مافیہ مصدریہ اند و موجود نیستند در خارج پس بہ این معنی اطلاق کردہ نمی شود بر ذات حق سبحانہ و تعالیٰ کہ موجود است در خارج تعالیٰ عَنْ ذٰلِكَ عُلُوًّا كَبِيْرًا بلکہ مراد من بہ این وجود حقیقی است متصرفہ این صفات یعنی وجود آن حقیقت بذاتہ است و وجود دیگر موجودات بہ آن حقیقت است و منتفی است نیز آن حقیقت در خارج و آنکہ آن وجود از حیثیت کہنہ منکشف است نمی شود بر اسے یکس و در نمی یابد در عقل و نہ دہم و نہ ہستہا و در دنیا آید در قیاس چہ این ہمہ حادث اند و حادث در نمی یابد مگر حادث را ذات و صفات او سبحانہ ازین بلند است بلندی بزرگ دہر کسی کہ ارادہ کند معرفت خدا سے تعالیٰ را بہ این وجہ یعنی براہ عقل و دہم و نہی کند درین پس بہ تحقیق

زبان کرد وقت خود را و به تحقیق براسے این وجود مراتب بسیار است مرتبہ اولی
 مرتبہ لائقین است و مرتبہ اطلاق و مرتبہ ذات صرف لیکن نہ بہ این معنی کہ مقید
 است بہ قید اطلاق یا مفهوم سلب لائقین براسے ذات او ثابت است درین مرتبہ
 بلکہ بہ این معنی کہ آن وجود درین مرتبہ منزہ از نسبت جمیع لغوت و جمیع صفات
 است و پاک است از ہمہ قید ہا تا کہ از قید اطلاق ہم و این مرتبہ نامیدہ شود
 بہ مرتبہ احدیت و این مرتبہ کہنہ ذات حق سبحانہ است و نسبت بالا را در
 مرتبہ دیگر بلکہ ہمہ مراتب زید اوست و مرتبہ ثانی مرتبہ لائقین اول است و آن
 عبارت است از علم او سبحانہ تعالیٰ بہ ذات خود و صفات خود و بہ جمیع موجودات
 بر طریق اجمال بدون امتیاز بعض از بعض و این مرتبہ نامیدہ شود بہ وحدت
 و حقیقت محمدیہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ منظر این مرتبہ محمد است صلی اللہ علیہ وسلم
 و مرتبہ سیومی در لائقین ثانی است و آن عبارت است از علم او تعالیٰ بذات و
 صفات خود و بہ جمیع موجودات بوجہ تفصیل و بوجہ امتیاز بعض از بعض دیگر
 و این مرتبہ نامیدہ بہ وحدت و حقیقت انسانی کہ منظر این مرتبہ
 انسان کامل است۔ و مرتبہ چهارم مرتبہ ارحام است و آن عبارت است از
 اشیا و کونیہ بسبیلہ کہ ترکیب دروے نیست کہ ظاہری شوند بر ذوات خود و بر
 امثال خود۔ و مرتبہ پنجم مرتبہ عالم مثالی است و آن عبارت است از اشیا و کونیہ
 لطینہ کہ قبول تجزئی و تبصیر و خرق و التیام نمی کنند۔ مرتبہ ششم مرتبہ عالم حساب است

و ان عبارت است از اشیاء کونیہ کثیفہ کہ قبول تجزئ و تبصیر می کنند۔ و مرتبہ ہفتم جامع است برائے ہمہ مراتب مذکورہ خواہ جسمانی باشد خواہ نوری و این چلی آخرین است کہ انسان باشد۔ و این ہفت است مرتبہ اولی مرتبہ لبطون است و شش باقی مراتب ظہور کلی و مرتبہ ہفتمی و ستمی کہ عروج کند ظاہری شود و در ہمہ مراتب مذکورہ و بروجہ اکمل بود ظہور آنها در پیغمبر ماصی اللہ علیہ وسلم۔ و برآہیں سبب بود ختم پیغمبران و اسماء سہ مرتبہ الہی اطلاق کردہ می شود بر چہار مرتبہ کونیہ خلقیہ و ہچنان جائز نیست اطلاق مراتب کونیہ بر مراتب الہیہ۔ برائے این وجود دو کمال است۔ کمال ذاتی و کمال صفاتی و اسمائی۔ اما کمال ذاتی پس عبارت است از ظہور او تعالیٰ بر نفس خود و بال نفس خود در نفس خود برائے نفس خود بے اعتبار غیر و غیریت و غبار و بے پروائی مطلق لازم است برائے این کمال۔ و این کمال مشاہدہ دوست سبحانہ و تعالیٰ در نفس خود ہمہ حیوانات و اعتبارات کونیہ و الہیہ۔ اما احکام و لوازم و مقتضای است آنها بروجہ کلی اجمالی برائے مندرجہ ذیل در آنہا در بطون۔

و حدیث ذات پاک مانند مندرجہ ذیل بودن ہمہ اعداد در ہر دورہ و درین مرتبہ برائے آن نامیدہ شدہ است۔ اللہ تعالیٰ غنی مطلق۔ و این کمال تعالیٰ بہ این مشاہدہ مستغنی است از ظہور بروجہ تفصیلی و اورا حاجت نیست بہ مشاہدہ عالم و آنچه در و است کہ مشاہدہ جمیع موجودات حاصل است۔

برائے اول تعالیٰ در ذات او برائے مندرج بودن کل در بطون وحدت
 و این مشاہدہ شہود علی و شہود مفصل در مجمل و شہود کثیر در واحد و شہود نخل
 مع شاخہا در خستہ خرما است۔ اما کمال اسمائے پس عبارت است از ظهور
 اول تعالیٰ و شہود ذات او در تعینات خارجیہ کہ عالم و آنچه در دست و این
 یعنی وجودے بہت چوں شہود مجمل در مفصل و واحد در کثیر و خستہ خرما
 در نخلین۔ و این کمال اسمائی موقوف بہت بر وجود عالم۔ زیرا کہ این شہود
 حاصل نمی شود الا بظہور او سبحانہ و تعالیٰ بر وجہ تفصیل و این وجود حاصل
 نہ کردہ بہت در موجودات و نہ متحد شدہ بہت بہ آن کہ حلول و اتحاد را لا بہ
 است از دو وجود تا حلول کند یکے در دیگرے یا متحد شود بوسے وجود
 یکے بہت تعدد در بوسے ہرگز نیست و تعددے کہ بہت در صفات چنانچہ
 ذوق و وجدان عارفان بدان گواہی می دہد و بندگی و تکلیف و راحت و
 عذاب و احتیاج ہمہ راجع بہت بسوے تعینات و این وجود بہ اعتبار
 مرتبہ اطلاق منزہ بہت ازین اشیا۔ و این وجود محیط بہت بہ جمیع موجودات
 مانند احاطہ ملزوم بلازم آن و مانند احاطہ موصوف بہ صفات خود
 و مانند احاطہ ظرف بہ منطوق و نہ احاطہ کل بجز تعالی اللہ عن ذالک
 علواً کبیرا۔ و چنانچہ این وجود بہ اعتبار اطلاق محض ساری بہت در ذوات
 ہمہ موجودات بہ حیثیتہ کہ آن وجود در آن ذوات عین ذوات بہت

چنانچہ بودند ذوات مذکورہ قبل از ظهور بہ آن وجود عین آن وجود ہمچنان صفات کاملہ آن وجود بہ اعتبار کلیہ و اطلاق خود ساری هستند در جمیع صفات جمیع موجودات بہ حیثیت کہ هستند آن صفات کاملہ در ضمن صفات موجودات عین صفات ایشان چنانچہ بودند صفات موجودات پیش از ظهور در آن صفات عین آن صفات۔ و عالم بہ جمیع اجزائے خود اعراض است و معروض همان وجود است و عالم سہ موطن است۔ یکے تعین اول و نامیدہ شود و عالم درین مرتبہ بشیون الہی۔ و موطن ثانی تعین ثانی است و نامیدہ شود درین موطن اعیان ثانیہ۔ و موطن ثالث تعین خارجی است و نامیدہ شود درین موطن اعیان خارجہ و اعیان ثانیہ نہ نمیدہ است بوسے وجود و سوائے آثار آن هیچ چیز ظاہر نیست و دریافتہ شدہ در ہر شے همان وجود است و بواسطہ او آن شے مدرك است چون نور بہ نسبت سائر الوان و اشکال کہ بواسطہ نور مدرك می شوند و بسبب دوام شدت ظهور وجود نمی دانند این ادراک را مگر خواص۔ و قرب و قسم است قرب نوافل و قرب فرائض۔ اما قرب نوافل پس زوال صفات بشریہ است و ظهور صفات اولیائے بر بندہ بہ این طور کہ درین مرتبہ زندہ می کند و میراند باذن او تعالی و می شنود و می بیند از جمیع جسد خود نہ از گوش و چشم فقط و ہمچنان می شنود از بعید و می بیند مبہرات را از بعید و برین قیاس ہمہ صفات۔ و این است معنی فنا بے بندہ در صفات الہی و این قرعہ نوافل است

اما قریب فرالغی پس قتلے بندہ است تماماً از شعور جمیع موجودات تا کہ از شعور خود ہم بکشیته کہ باقی نمی ماند در ذات او مگر وجود حق سبحانہ و این است معنی بقولے بندہ بذات او تعالیٰ و این ثمرہ فرالغی است۔ و بعضے از قائلین بوحثیت وجودی دانند کہ حق سبحانہ حقیقت و باطن جمیع موجودات است بعلم لغتین لیکن مشاہدہ نمی کنند حق سبحانہ را در خلق۔ و بعضے از ایشان آنا ند کہ مشاہدہ می کنند حق سبحانہ را در خلق مشاہدہ علی داین مرتبہ ادنیٰ است و بعضے از ایشان مشاہدہ می کنند حق را در خلق و خلق در حق بکشیته کہ مانع نمی ایشان مشاہدہ حق در خلق و نہ بالعکس۔ داین مرتبہ علیٰ است از دو مرتبہ سابقہ داین مرتبہ انبیاء است و ہم بمرتبہ اقطاب بہ متابعت انبیاء علیہم السلام و فعال است حصول مرتبہ در میانہ ازین سہ مراتب برائے کسی مخالف شریعت باشد چہ نام است مرتبہ علیٰ را و جمیع موجودات از حیثیت وجودی حق سبحانہ تعالیٰ است و از حیثیت لغین غیر او۔ پس غیرت اعتباری است و از روسے حقیقت پس ہمہ خلق حق سبحانہ تعالیٰ است و مثال او حباب و موج و کوزه و برف است۔ پس اینہا فی الحقیقت ہمہ عین آب اند و از جهت لغین غیر آب و دلائل وحدت و وجود از قرآن و حدیث و اقوال بزرگان بسیار است و در موضع خود مذکور۔

وصیت :- اے طالب راہ اگر خواہی وصول باللہ تعالیٰ پس

لازم گیر متابعت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اولاً و قولاً و فعلاً و ظاهراً و باطناً۔ بعد ازان کن مراقبہ وحدت و ہود ثانیاً۔ واد آن ہست کہ نگہداری معنی کلمہ طیبہ بغیر شرط وضو و اگر وضو باشد پس بہتر ہست و بغیر تخصیص وقت و بغیر ملاحظہ دم بوقت دخول و خروج دم و بغیر ملاحظہ حروف کلمہ طیبہ بلکہ ملحوظ دارد معنی آن را فقط در ہمہ حال استادہ و نشستہ و روندہ و خفتہ و حرکت کنان و آرام کنان نوزشان و خوران۔ و طریق مراقبہ آن ہست کہ فنا کنی اولاً نہیت و حقیقت خود بہ این معنی کہ نباشد حقیقت و باطن تو غیر اللہ تعالیٰ تا کہ ترا ہیچ انیت و حقیقت باقی نہماند و این معنی لا الہ ہست۔ ثانیاً ثابت کن حق سبحانہ و تعالیٰ را در باطن خود۔ و این عین معنی لا الہ اللہ ہست۔ پس اگر گوئی چون وجود یکے ہست پس کدام چیز را نفی کنم و کدام را اثبات۔ پس می گویم نفی کن وہم غیریت و دوی را کہ در خلق ناشی شدہ ہست در باطن تو کہ آن وہم باطل ہست و ثابت کن حق سبحانہ تعالیٰ را در باطن خود۔ اسے طالب حق چون غالب شود حال بر تو پس قادر خواہی شد بر نفی انیت و ہی خود بلکہ باقی نمی ماند در تو مگر اثبات حق سبحانہ بہ فضل خدا روزی دہد ما را و شمار اللہ تعالیٰ این مقام بحر مت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام۔ آمین یا رب العالمین !

الَا يَا سَاكِنَ الْقَصْرِ الْمُعَلَّى
سَتَدْفِنُ عَنْ قَرِيبٍ فِي التُّرَابِ
لَهُ مُلْكٌ يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَابْنُوا لِلْخُرَابِ

يَلُوحُ الْخَطُّ فِي الْقَرِطَاسِ وَهَرَا وَكَاتِبُهُ رَمِيًّا فِي التُّرَابِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ كَلَّ لِي آيِدَار لَفْظ وَمَعَانِي دَفْرَانِد تَابِدَارِ اسرارِ خدادانی
 گل در بجانِ طریقت را چنے و شناسندگانِ حقیقت را انجمنے مشتمل بر حقائق
 مفصله و مجملہ اعنی ترجمہ فارسی "تحفہ مرسلہ من نتائج افکار عالم نبیل و فاضل
 جلیل مولوی نور محمد صاحب بہ فرمایشِ محب احب جناب
 قریشی غلام نبی صاحب از قلم شکستہ رقم اسحق العباد فضل احمد وزیر آبادی
 کہ بجا آوری او امر بزرگان را صلاح کونین پندارد و بتاریخ پانزدہم ماہ
 ربیع الثانی ۱۲۹۷ ہجریہ بمقام شاہ پور صورتِ اختتام یافت۔
 "والسلام"

توضیح مصطلحاتِ صوفیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بہ تحقیق خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمہ کہ بیک واسطہ (حضرت عطاء الدین
 عطار) بحضرت بہار الدین نقشبند برسد

اسیہ رسالہ برادر محترم پرسیہ عبدالحمید صاحب جالندھری سے حاصل کیا تھا۔ کجی بخش
 لائبریری پٹنہ میں بھی دیکھا تھا۔ اور گو کہ راقم کی کتاب علمی نقوش میں وہ شایع ہو چکا ہو لیکن
 یہاں متعلقہ رسائل کے ساتھ دوبارہ شایع کرنا مناسب معلوم ہوا۔

حرف الالف

امتزاج جلالیات و جمالیات را گویند۔ اجازت ادب و استیلاے الہی
 جل شانہ را گویند۔ آئندہ تعلق دقیقہ ربوبیت بود کہ باہمہ مخلوقات پیوستہ است
 چون تعلق خالیست بخلوقیت۔ ایمان مقدار انس را گویند کفرت حق سبحانہ اسلام
 احوال مطابقت را گویند بانبیاء علیہم السلام (بر حجابے را گویند کہ مانع سبب حصول شہادہ
 افگشت صفت احاطہ را گویند آزادی مقام مجوزات عاشق را گویند

حرف الباء موحده

بستہ تجلی شہد منی را گویند کہ بر صفتہ ماورائے صفات دیگر بر دل سالک
 قہم نشود و ہم مطلوب طلب را گویند۔ بیداری طلب بین حق را گویند بیہوشی مقام
 طمس را گویند کہ توصفات است۔ بیکانگی استغناء عالم ربوبیت را گویند کہ هیچ مقتضی
 نیست ذیچ وجہ مشابہت مماثلت ندارد بیاکان و قایع طریق را گویند بآدان نزول
 دست را گویند بناء گوش دقیقہ محبوب را گویند۔ بازو صفت شدت را گویند۔
 بہت گ مقام تکلیف را گویند۔ بیداری عالم خود را گویند۔

حرف الباء فارسی

پیر مغان و پیر خرابات۔ کامل و کمل را گویند۔
 ہر کو کہ خرابات نہ شد بے دین است زیرا کہ خرابات اصول دین است
 از خرابات خراب شدن صفات بشریت باشد و فانی شدہ۔ وجود جسمانی و باقی آمدن

بروحانی در اشعہ نور ذات کہ اصول دین از برائے آبادانیت کہ تا این خرابی دست
 نہ دید و حقیقت آن ظاہر و پیدانہ شود و آنچه در گوہر آدمی پنهان گفتہ اند در خرابی پیدا
 شود، آنگاہ او بحقیقت خود بینا گردد و شرح در ازہست دلائق ہرگونہ فہم نباشد و
 گردے کہ این معنی ندانند و حدیث زلف و دل و صنم میشوند برایشان الحار کنند و
 از احوال اینہا بے خبر بوند و ندانند کہ عالم معنی لطیف است و وجود روحانی مادامہ
 از صورت مجر و بنا شدہ بہ ادراک لہری ماراہ نتواند رفت و بحسب اقتضای معنی
 ہر معنی را صورت خاص یا بد کہ بہ وقایم باشد و مفہوم شود و مثال عینہ در عالم
 کوئی ازین قبیل دان پس ازین بہت عارفان ہر معنی را بصورتے باز نمودند و ہر
 ہر صورتے معنی خاص خواستند بدین طریق مثلاً محبوب گویند و مراد از حق عزائمہ باشد
 وقتے کہ مستغنی دارند اورا از دوستی مطلقاً چودہ موالغے را گویند کہ میان حق
 و معشوق بود از لوازم طریق نہ از بہت..... و عاشق را در معشوق در بازو۔ پیچ
 زلف اشغال الہی جل شانہ را گویند۔ پیام ادا و لواہی را گویند۔ پاکباز
 توبہ خاص را گویند۔ حرف التار فوقانی

قریباً مراد از مرد و حانیت کہ صفات و مہم نفس امارہ او تبدیل بصفت
 حمیدہ شدہ یا شدہ و دقائق حقائق را نیز گویند۔ ترسا بچہ وار و غیبی را گویند۔ تکرار
 غور دادن معشوق را گویند۔ توانائی صفت فاعل مختاری است۔ توانگری جمیع صفات
 کمال بود۔ قاضی شایان ادوا الامر الہی را گویند۔ ترک قاز حذیہ الہی را گویند۔

سالک مجاہدہ و رنج بسیار می کشد و کثادت نمی یابد ناگاہ جذبہ الہی جل شانہ دور رسد
و او را بمقصود رساند۔ تا راج سلب اختیار سالک را گویند۔ توجہ باز گشتن از
خیزناقص و نازل را گویند۔ ترائے آئین محبت را گویند۔ قاب الوار ذات را گویند

(حرف التامثلثہ یافته نشد)

حرف الحیم تازی

جلال اظہار استغنائے معشوق است از عشق عاشق و آن دلیل نفی وجود
و غرور عاشق بود و اظہار بے چارگی و بقائے ظہور عاشق است چنانکہ عاشق را عین
حاصل شود کہ اوست۔ جفا پوشانیدن دل سالک را گویند از معارف و مشاہدات
کہ او را بیدار ہناتر بیتے کردہ اند۔ جور بازداشتن سالک بود از میر عروج۔ جنگ
امتحانات الہی جل شانہ را گویند۔ جافان صفت قیومی را گویند کہ قیام جہلم وجود است
با اوست کہ اگر آن دقیقہ پیوستہ بہ موجودات نبودے هیچ جز در وجود بقا نیافتے۔
جائز صفت لقا را گویند کہ سالک از ان صفت باقی ابدی گردد۔ جرعه
اسرار مقدمات را گویند کہ در سلوک از سالک پوشیدہ ماندہ بود۔ جام احوال را گویند
جلیس عالم طبعی را گویند۔ حرف الحیم غمبی

چشم و ابرو و جمال امام غیبی باشد کہ بر دل سالک وارد شود۔ چشم
پوخمار شرم کردن راست از سالک لیکن کشف آن احوال نزد اہل کمال ظاہر است
چشم ترک بر مرآت عالیہ را گویند کہ اہل کمال آنرا پوشیدہ دارند و برخدائے

سبحانہ، پر آن اطلاق نہ باشد چشم مست سر الہی را گویند بر تقصیرے کہ از
سالک در وجود آید چہرہ کلاکون تجلیاتے را گویند کہ در غیر مادہ بود در خواب
یا در حالت بے خودی و بیداری۔ چوگان تقدیر احکام را گویند نسبت بہ عاشق
در راہ عاشق۔

حرف الحار حطی

حسن جمعیت کمالات را گویند در یک ذات و آن جز حق را نباشد۔
حجاب موانع را گویند کہ عاشق را از معشوق باز دارد بنوعی از انواع معاملہ
عاشق۔ حیل الملتین عبارت از دست آور نو عیت کہ کلام ربانی باشد۔
حضور مقام وحدت را گویند۔ حج سلوک اللہ را گویند۔ حلاوت
ظہور الوار را گویند کہ از راہ مشاہدہ حاصل آید مجرد از مادہ۔

حرف الحار

خمار و بادہ فروش پیر و مرشد را گویند۔ خشم ظہور صفات
قہر را گویند۔ ختم موقت را گویند۔ خیم زلف اسرار الہی را گویند۔ خنجانہ
عالم تجلیات را گویند کہ عالم قلب است۔ خرابات خرابی عالم بشریت است
خال سیاہ عالم نیستی را گویند۔ خط سیاہ عالم غیب را گویند۔ خط
سبز عالم برزخ را گویند۔ خواب قنای اختیار را گویند۔

حرف الدال مہملہ

دیو و خرابات عالم معنی و باطن عارف را گویند کہ کامل باشد۔

دوستی سبقت محبت الہی را گویند بر محبت سالک۔ دیکھ اطلاق الہی را
گویند بر جمیع احوال سالک از خیر و شر۔ دین اعتقادے را گویند کہ از عالم تفوقہ سرگز
بودہ وقت طلب معشوق را گویند۔ دلدار صفت باطنی را گویند۔ دل کشا
صفت قناتی را گویند۔ دھان کوچک صفت قنعمی را گویند۔ دست
صفت قدرت را گویند۔ دیوانگی مغلوبیت عاشق را گویند۔ (حرف ل نیمہ یافتہ نشد)

حرف الزار مہملہ

روز شایع شب عالم غیبی عمر را گویند۔ عالم جبروت را نیز گویند
و این عالم تخلیست ہمدیہ میان عالم خلق و عالم ربوبیت۔ (حرف زنجیاتی را گویند
کہ در مادہ بود۔

حرف الزار جہمہ

زکوٰۃ ترک ایتار را گوین۔ یا نبیاء علیہم السلام۔ زنا رکعتی و کمرنگی سالک
باش۔ در راہ دین و متابعت راہ حقین۔ زلفت غیبت ہویت را گویند کہ کسے را
بدور راہ نیست۔ زنتگی۔ قبول طاعت و قبول اقبال محبوب را گویند۔ زر
ریاضت و مجاہدہ را گویند۔

حرف السین مہملہ

ساخت و پیماندہ چیزے را گویند کہ دروست شاہدہ الزار بنی کنند۔
و اوراک معنی نمایند۔ ساقی و مطرب فین مانند گان و ترشیب کنندگان
گویند کہ لکشف روز و بیان دہماسے عارفان را مورد ارتد۔ سلطان

جریان اعمال و احوال را گویند بر عاشق چنانکه حکم و ارادت الہی جل شانہ بود و
امید ارادت خود را جاری کردن بود بر سالک۔ ساقی صورت مثالیہ را گویند
سماع مجلس انس را گویند۔ سخن شیرین اشارات الہی جل شانہ را گویند بانیاً
بواسطہ وحی و باولیا بواسطہ الہام۔ سید زینع مشاہدہ را گویند کہ از مطالعہ
جمال خیزد۔ ساعد صفت قوت را گویند۔ سلام درود محمدی را گویند۔
سعادت خواندن ازلی را گویند۔ نسیم تصفیہ ظاہر و باطن را گویند سوسے
علاقہ را گویند بعالم حقیقت و مقام جمع اول و اکنون در حالت تفرق افتادہ۔

حرف لشین معجمہ

تشکی و جود ہستی حق را گویند۔ شیوہ اندک جذبہ را گویند و در بعضی
احوال کہ گاہ بود و گاہ نبود۔ شوشی کثرت التفات را گویند بہ اظہار صور افعال
شراب خام عیش مزوج را گویند کہ مقارن عبودیت بود شراب خافہ
عالم ملکوت را گویند شمع نورانیہ نور و انوار را گویند۔ شب قدر بقا
سالک را گویند درین استہلاب بہ وجود حق۔ شب یلدا انوار را گویند کہ
سواد اعظم است۔ شقاوت راندن ازلی را گویند۔

حرف الصاد مہملہ

صلح قبول اعمال عبادات را گویند صراحتی مقام را گویند۔

(حرف الصاد معجمہ یافت نشد)

حرف الطاء مہملہ

طامات معارف را گویند کہ در آواں سلوک بر دل سالک گزر کند۔
طوب الن بالحق سبحانہ باشد و سرور دل در ان عیش مدام حضور است یا حق
سبحانہ تعالیٰ۔ (حرف الطاء معجمہ نیست)

حرف العین مہملہ

عاشق شیفۃ جمال و جلالت الہی را گویند بعد از طلب او سبحانہ بحد تمام
از ان روئے کہ مستحق دوستی و سہ باشد و بس۔ عید مقام جمع را گویند علفت
شہوات و آرزوئے نفس را گویند۔

حرف العین معجمہ

غمزہ و بوسہ فیض و جذبہ باطن را گویند کہ نسبت بہ سالک واقع شود۔
غارت جذبہ الہی جل شانہ را گویند کہ بے واسطہ بدل رسد کہ بے ترک و
اعمال مقدم باشد و سالک مقہور آن بود اگرچہ او امر و اعمال برو جاری باشد
غیگسار اثر صفت رحمانی را گویند کہ عموم و کثرت دارد نسبت بہ موجودات۔
شمادہ مستوران را گویند۔

حرف الفاء

فرب استدراج الہی را گویند فراق غیبت را گویند از مقام وحدت
فقیری عدم اختیار را گویند۔

حرف القاف

قلّاش و قلند راہل ترک و مجرد را گویند کہ از مقام لذت نفسانی گذشتہ باشد۔ قوت غذاے عاشق بود از دریافت جمالِ قدم کہ ادراک ہیچ کس بدان محیط نشود قد استوا استیلاے الہی را گویند قامت بیزاری پرستش را گویند کہ ہیچ کس را بجز از خداے سبحانہ سزاوار نیست۔

حرف الکاف تازی

کمال اظہار کمال معشوق است بہمت ترغیب و طلب عاشق۔ کینہ تسلط صفاتِ قہر را گویند کلبیسا۔ عالم حیوانی را گویند۔ کعبہ مقام و صلت را گویند۔ کلبہ احزان ہجران محبوب را گویند۔ کباب پرورش دل را گویند در تجلیاتِ صوری۔ کفر ظلمتِ عالمِ تفرقہ را گویند۔

حرف الکاف فارسی

گبر و کافر بچہ یکرنگی در عالم وحدت باشد کہ تمامی روئے دل از ماسوی الشداختہ در سوادِ نیستی جا گرفتہ باشد۔ گیسو و طریق طلب را گویند بعالمِ ہویت گوہر معانی صفات و اسماء الہی را گویند

حرف اللام

لطفت تربیت معشوق مر عاشق را برفق و مواسات تا قوتِ تاب آن جمال اورا بکمال حاصل آید۔ لب کلام معشوق را گویند۔ لبِ لعلِ بطون کلام

معشوق را گویند۔ لب تشکرین کلام منزل را گویند کہ ابزاری را بے واسطہ
ملک حاصل بہت اولیاء را بقتینہ باطن لب شیرین کلام بے واسطہ را گویند۔

حرف المیم

میخافہ مراد از باطن عارف کامل باشد کہ درال باطن شوق و ذوق
و معارف الہی بسیار باشد۔ میکہ قدم مناجات را گویند۔ محبوب
و صنف حقیقت روحیہ را گویند و زہور تجلی صورت صفاتی۔ مست و شیدا
اہل جذبہ و شوق را گویند۔ مے ذوق بود کہ از دل سالک بر آید و ادوات خوش
وقت گردانند ملاحضت بے نہایت۔ کلام الہی را گویند کہ پیچ کس بدان نہ رسد۔
مہر جانی صفت ربوبیت را گویند۔ موسیٰ ظاہر ہویت را گویند یعنی وجود
راہہ ہمہ را..... (؟) بمعرفت وجود علم حاصل بہت۔ مشاہدہ تجلی را گویند۔
مطرب آگاہ کنندہ را گویند۔ صراحت تجلیات را گویند از معانی نوری صوری
و تجلی بہ ذوق منتہی گردد۔ (و هو البقاء مع اللہ سبحانہ) ماہ روسی۔
تجلیات صوری را گویند کہ سالک را بر کیفیات آن اطلاع واقع می شود میدان
مقام نمود را گویند۔ مست خراب استغراق عاشق بود در عشق محبوب۔

حرف النون

نقاب موانع را گویند کہ عاشق را از معشوق باز دارد بحکم ارادہ معشوق کہ
عاشق را ہنوز استعداد تجلی دست نہ دادہ نقل کشف معانی را گویند۔ خوردن

مقام تفرقہ را گویند۔ ناقوس یاد کرد و مقام تفرقہ را گویند۔ لنسیم و باد۔ زور و عنایت را گویند۔ ناله مناجات عاشق را گویند بہ معشوق۔

حرف الواو

وصال مقام وحدت را گویند۔ وفا عنایت ازلی را گویند کہ بے واسطہ عمل خیزد۔

حرف الہا و یاء تحتانی

ہجران۔ التفاتے غیر را گویند۔ یار و دلدار عالم شہود را گویند۔ یاری صفت لہرت الہی را گویند کہ ضروری کافہ موجودات است و بیچ اسم موافق تر ازین اسم نسبت مرسلک را۔ و عارف زیرک را این جملہ کفایت باشد کہ در ہر عبارتے لوازم معانی را چگونه رعایت باید کرد۔

